

KONGA I - TALATEU

KUPU

1. Hingoa noumou mo e Kamata'anga.
2. 'Uhinga'i Lea.

KONGA II - PETENI

3. 'Ilo Fo'ou.
4. Ngaahi Me'a 'ikai malu'i 'e he peteni.
5. 'Ilo fo'ou 'e ala peteni.
6. Totonu ki he Peteni; fakahingoa tokotaha 'a'ana 'a e 'ilo fo'ou.
7. Ngaahi tohi kole.
8. Taha 'a e 'Ilo Fo'ou; Fakatonutonu mo e Vahevahe 'o e Tohi Kole.
9. Mu'aki Totonu 'i he Konivesio 'o Palesi.
10. Fakamatala felave'i mo e ngaahi tohi kole peteni muli tatau pe ngaahi totonu malu'i.
11. 'Aho Fakahu atu; Sivi.
12. Foaki 'o e peteni.
13. Ngaahi totonu Foaki 'e he Peteni; faka'aonga'i 'e he Pule'anga pe tokotaha kuo fakamafai'i.
14. Loloa pea mo e Totongi Fakata'u.
15. Ngaahi Laiseni Fakakouna.
16. Fakata'e'aonga'i.

KONGA III - TOHI FAKAMO'ONI MOTOLO 'AONGA

17. Ngaahi kupu 'oku malava ke faka'aonga'i ki he peteni.
18. Ngaahi tu'utu'uni makehe ki he Tohi Fakamo'oni Motolo 'Aonga.
19. Liliu 'o e tohi kole peteni pe tohi fakamo'oni Motolo 'Aonga.

KONGA IV - NGA'HI TISAINI NGAUE'ANGA

20. Ngaahi Tisaini Ngaue'anga 'e ala lesisita.
21. Totonu ke lesisita ha ngaahi tisaini ngaue'anga: fakahingoa 'o e tokotaha fa'u.
22. Tohi Kole.
23. Sivi; Lesisita 'o e Tisaini Ngaue'anga.
24. Ngaahi totonu kuo foaki 'i hono lesisita; loloa mo e fakafo'ou.
25. Fakata'e'aonga'i.

'Oku ou loto ki ai,

TUPOUTO'A

9 'o Ma'asi, 1995.

KO E LAO

KE NE TU'UTU'UNI 'A HONO LESISITA MO HONO MALU'I 'O E
NGAAHI PETENI (PATENTS), NGAahi TOHI FAKAMO'ONI
MOTOLO 'AONGA (UTILITY MODEL CERTIFICATES), NGAahi
TISAINI NGAUE'ANGA (INDUSTRIAL DESIGNS) MO E NGAahi
MAAKA FEFAKATAU'AKI (TRADE MARKS).

'OKU TU'UTU'UNI 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha
Alea 'o e Pule'anga 'o pehē:

KONGA I – TALATEU.

Hingoa Nounou
mo e
Kamata'anga.

1. Ko e hingoa nounou 'o e Lao ni ko e Lao ki he Ngaahi Koloa 'a e
Ngaahi Ngaue'anga 1994 pea kuo pau ke kamata ngaue'aki ia 'i ha 'aho 'e
fokotu'u 'e he 'Ene 'Afiu 'i he Fakataha Tokoni.

'UHINGA'I LEA.

2. 'I he Lao ni, tukukehe 'o ka fiema'u 'e he Kupu ha 'uhinga kehe,

"fakafofonga" 'oku 'uhinga ko ha fakafofonga lao 'oku nofo pe 'i ai
ha feitu'u 'oku ne ngaue fakapisinisi ai 'i Tonga 'o ne fakafofonga'i
'a e tokotaha kole;

"maaka fakalukufua" 'oku 'uhinga ia ki ha faka'ilonga 'oku fai ha
mamata ki ai kuo fili'i 'o ha 'i he tohi kole lesisita pea lava foki 'o
tala mei ai 'a e ngaahi'anga pe ko hano toe 'ulungaanga maheni, 'o kau
atu ki ai 'a e lelei 'o e ngaahi koloa pe fai fatongia 'a e ngaahi kautaha
kehekehe 'oku nau faka'aonga'i 'a e faka'ilonga ko ia kac kei pule'i
pe 'e he toko taha 'oku 'a'ana 'a e maaka fakalukufua kuo lesisita;

"fakamaau'anga" 'oku 'uhinga ia ki he Fakamaau'anga Lahi 'o Tonga;

"tisaini ngaue'anga" 'oku 'uhinga ia ki hono fokotu'u ha ngaahi laine
pe ngaahi lanu pe ko ha fa'u 'oku fotunga-tolu, 'a ia 'oku kau ai pe

KO E LAO KI HE NGAahi KOLOA 'A E NGAahi NGAUE'ANGA

FOKOTU'UTU'U 'O E NGAahi KUPU

KONGA I - TALATEU

KUPU

1. Hingoa nounou mo e Kamata'anga.
2. 'UHINGA'i Lea.

KONGA II - PETENI

3. 'Ilo Fo'ou.
4. Ngaahi Me'a 'ikai malu'i 'e he peteni.
5. 'Ilo fo'ou 'e ala peteni.
6. Totonu ki he Peteni; fakahingoa tokotaha 'a'ana 'a e 'ilo fo'ou.
7. Ngaahi tohi kole.
8. Taha 'a e 'Ilo Fo'ou; Fakatonutonu mo e Vahevahe 'o e Tohi Kole.
9. Mu'aki Totonu 'i he Konivesio 'o Palesi.
10. Fakamatala felave'i mo e ngaahi tohi kole peteni muli tatau pe ngaahi totonu malu'i.
11. 'Aho Fakahu atu; Sivi.
12. Foaki 'o e peteni.
13. Ngaahi totonu Foaki 'e he Peteni; faka'aonga'i 'e he Pule'anga pe tokotaha kuo fakamafai'i.
14. Loloa pea mo e Totongi Fakata'u.
15. Ngaahi Laiseni Fakakouna.
16. Fakata'e'aonga'i.

KONGA III - TOHI FAKAMO'ONI MOTOLO 'AONGA

17. Ngaahi kupu 'oku malava ke faka'aonga'i ki he peteni.
18. Ngaahi tu'utu'uni makehe ki he Tohi Fakamo'oni Motolo 'Aonga.
19. Liliu 'o e tohi kole peteni pe tohi fakamo'oni Motolo 'Aonga.

KONGA IV - NGAahi TISAINI NGAUE'ANGA

20. Ngaahi Tisaini Ngaue'anga 'e ala lesisita.
21. Totonu ke lesisita ha ngaahi tisaini ngaue'anga: fakahingoa 'o e tokotaha fa'u.
22. Tohi Kole.
23. Sivi; Lesisita 'o e Tisaini Ngaue'anga.
24. Ngaahi totonu kuo foaki 'i hono lesisita; loloa mo e fakafo'ou.
25. Fakata'e'aonga'i.

'ikai ha ngaahi laine pe ngaahi lanu, ka 'oku hoko 'a e fokotu'u pe fa'u ko ia 'o ne 'omai 'a e ha makhe ki ha me'a 'oku ngaohi 'e ha ngaue'anga pe ko ha fakamea'a ka 'oku 'ikai ke kau ai ha me'a 'i ha tisaini ngaue'anga 'a ia 'oku 'uhinga 'ata'ata pe ke ma'u ai ha ola fakatekinikale;

"Fakakalalalasi Fakavaha'apule'anga" 'oku 'uhinga ia ki hono fakakalalalasi 'o fakatatau ki he Aleapau 'o Nice (Nice Agreement);

"'ilo fo'ou (invention)" 'oku 'uhinga ki ha fakakaukau 'a ha tokotaha fekumi 'ilo fo'ou 'a ia 'oku lava ai 'o fakahoko 'a hono veteki 'o ha palopalema pau 'i he mala'e fakatekinolosia;

"maaka" 'oku 'uhinga ki ha faka'ilonga 'oku fai ha mamata ki ai pea 'oku lava 'o tala mei ai 'a e ngaahi koloa pe ngaahi fai fatongia 'a ha kautaha;

"Minisita" 'oku 'uhinga ki he Minisita ki he Ngaahi Ngaue 'a e Kakai, Fefakatau'aki mo e Ngaahi Ngaue'anga pe ko ha Minisita kuo fokotu'u 'e he 'Ene 'Afio 'i he Fakataha Tokoni ke ne tokanga'i 'a hono fakahoko 'o e ngaahi fatongia 'i he Lao ni;

"Aleapau 'o Nice" 'oku 'uhinga ki he aleapau 'o Nice 'o Sune 'aho 15, 1957, fekau'aki mo hono Fakakalalalasi 'o e ngaahi Koloa mo e Ngaahi Fai Fatongia 'o Fakataumu'a ki hono Lesisita 'o e Ngaahi Maaka 'i hono fakatonotonu fakamuimui taha;

"Konivesio 'o Palesi" 'oku 'uhinga ki he Konvesio 'o Palesi 'o Ma'asi 20, 1888 ki hono Malu'i 'o e Ngaahi Koloa 'o e Ngaahi Ngaue'anga, 'i hono fakatonotonu fakamuimui taha;

"peteni" 'oku 'uhinga ki he totonu ko ia 'oku foaki ke malu'i 'aki ha 'ilo fo'ou

"tokotaha peteni" 'oku 'uhinga ki he tokotaha kuo lesisita ko e tokotaha kuo foaki ki ai pe ke ne pule'i ha peteni;

"mu'aki 'aho" 'oku 'uhinga ki he 'aho ko ia 'o e fuofua tohi kole 'oku makatu'unga mei ai 'a e mu'aki totonu 'oku ha 'i he Konivesio 'o Palesi;

"ngaahi lesisita" 'oku 'uhinga ki he ngaahi lesisita 'oku lau ki ai 'a e Kupu 39(1);

"Fallelsita" 'oku 'uhinga ki he tokotaha 'oku 'i ai 'a e fatongia ko ia 'oku tuhu'i pau 'e he Kupu 37;

"ngaahi tu'utu'uni" 'oku 'uhinga ki he ngaahi tu'utu'uni 'oku fa'u fakatautu ki he Kupu 44;

"hingoa fefakatau'aki" 'oku 'uhinga ki he hingoa pe me'a 'oku faka'ilonga'i 'aki mo lava ai 'o tala ha kautaha;

"tohi fakamo'oni motolo 'aonga" 'oku 'uhinga ki he tohi fakamo'oni ko ia 'oku ha 'i he Kupu 17 ki he 19.

KONGA II - NGAАHI PETENI

'ilo fo'ou.

3. Fakatatau ki he Kupu 4, ko ha 'ilo fo'ou 'e lava pe pe ala fekau'aki mo ha koloa 'oku ngaohi pe ko ha founa ngaohi.

Ngaahi Me'a
'ikai malu' 'o
he peteni.

4. Ko e ngaahi me'a ko 'eni, neongo kapau ko e ngaahi fo'i 'ilo fo'oku fakatatau ki he Kupu 2, kuopau he'ikai fakakau ia 'i hono malu' 'e he peteni,

- (a) ngaahi 'ilo fakatotolo, ngaahi fakatupu fakakaukau fakasaienisi mo e ngaahi founa faifika;
- (b) ngaahi fa'ufa'u, ngaahi tu'utu'uni pe founa fai 'o ha pisinisi, ko hono fai 'o ha ngaahi ngaue faka'atamai 'ata'ata pe, pe ko hono fai ha ngaahi va'inga;
- (c) ngaahi founa ki hono fa'ito'o 'o e sino 'o e tangata pe ko e monumanu 'i he tafa pe ko e fakaakeake, pea kau atu ki ai mo e ngaahi founa fai 'o e talatala mahaki 'oku fai ki he sino 'o e tangata pe monumanu. Kuo pau 'e 'ikai ngaue'aki 'a e Kupu ni ki ha ngaahi koloa 'oku ngaohi ke faka'aonga' 'i ha taha 'o e ngaahi founa ko ia.

'ilo fo'ou ala
peteni.

5. (1) 'Oku ala peteni ha 'ilo fo'ou kapau 'oku fo'ou, 'oku kau ai ha founa fekumi me'a fo'ou pea 'oku lava 'o faka'aonga' 'i ha ngaue'anga.

(2) 'Oku fo'ou ha 'ilo fo'ou kapau na'e 'ikai tomu'a fakakaukau' kimu'a 'i ha founa.

(3) Ko e tomu'a fakakaukau' kimu'a ha founa 'oku kau ki ai 'a e ngaahi me'a kotoa kuo 'osi talaki fakahaha atu:

- (a) 'i ha feitu'u pe, 'i he mamani 'i hano pulusi 'i ha pepa 'oku ma'u; pe
- (b) 'i Tonga, 'i hano fakamatala' ngutu, pe ko hano to e faka'aonga' ha to e founa kehe, kimu'a 'a hono fakahu, pe kapau 'oku kau pehe, 'a e mu'aki 'aho, 'o e tohi kole 'o kumi totonu ki he 'ilo fo'ou.

(4) Ki he ngaahi taumu'a 'o e Kupu si'i (3), kuo pau 'e 'ikai ke toe fakakaukau' ha talaki fakahaha atu ha 'ilo fo'ou kapau na'e hoko ia 'i loto 'a e mahina 'e hongofulumaua kimu'a 'o e 'aho na'e fakahu ai 'a e tohi kole, pea kapau 'oku kau pehe, 'a e mu'aki 'aho, pea kapau na'e ko e 'uhinga pe ko e ola 'o ha ngaahi me'a na'e fai 'e he tokotaha kole pe ko e tokotaha na'e tomu'a 'i ai 'a e totonu fakalao pe ko ha ngaue kovi na'e fai 'e ha tokotaha ko e fa'ahi ia hono tolu 'o felave' mo e tokotaha kole pe ko e tokotaha na'e tomu'a 'i ai 'a e totonu fakalao.

(5) 'E lau ha 'ilo fo'ou kuo kau ai ha founa fekumi me'a fo'ou kapau, felave' mo e tomu'a fakakaukau' kimu'a 'oku kau tonu ki he tohi kole 'o 'eke' 'a e totonu ki he 'ilo fo'ou, na'e 'ikai ke papau 'aupito ki ha taha 'oku ne ma'u ha taukei maheni 'i he mala'e ko ia.

(6) 'E lau ha 'ilo fo'ou 'oku ala faka'aonga' 'i ha ngaue'anga 'o kapau 'e ala ngaohi pe faka'aonga' ia 'i ha fa'ahinga ngaue'anga.

(7) Kuo pau ko e mahino'i 'o e ngaue'anga 'e fai ia ki he falahi taha 'o e 'uhinga; kuo pau ke kau ki ai 'a e fakamea'a, ngoue, toutai, ngaahi hu'i faito'o mo e ngaahi ngaue fai faitongia.

(8) Ko e ngaahi 'ilo fo'ou ko ia 'oku fepaki mo e angamaau 'i he feitu'u fakapule'anga pe ko e angama'a kuo pau 'e 'ikai lava ia ke peteni.

6. (1) Ko e totonu ki ha peteni 'oku 'a e tokotaha ia 'oku 'a'ana 'a e 'ilo fo'ou.

Totonu ki he
peteni;
fakahingoa
tokotaha 'a'ana
'a e 'ilo fo'ou.

(2) Kapau ko e tokoua pe tokolahi ange na'e kau fakataha hono ma'u 'a e 'ilo fo'ou, kuo pau leva ke nau kau fakataha 'i he totonu ki he peteni.

(3) Kapau 'e faifai ange kuo a'u ki ha tu'unga kuo 'i ai ha tokoua pe tokolahi ange kuo nau ma'u taki taha ma'ana pe 'a e 'ilo fo'ou tatau, ko e tokotaha ko ia na'e mu'omu'a 'a e 'aho 'o e fakahu 'ene tohi kole pe, kapau 'oku 'eke'i 'a e mu'aki totonu, ko e fuofua 'aho leva 'oku totonu pea hoko ai hono foaki 'o e peteni kuo pau ke ne ma'u 'e ia 'a e totonu ki he peteni:

(4) 'E lava pe ke foaki 'a e totonu ki ha peteni pe ko hano to e 'oatu ki ha taha 'oku hoko hake fakalao.

(5) 'I ha taimi 'oku ma'u ai ha 'ilo fo'ou lolotonga 'o ha ngaue aleapau ko e totonu ko ia ki he peteni, kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha lau 'a e aleapau te ne faka'ikai'i, kuo pau ke 'a e toko taha ia 'a'ana 'a e ngaue'anga.

(6) 'I ha taimi 'oku ma'u ai ha 'ilo fo'ou lolotonga hano tu'utu'uni pe 'i ha aleapau ngaue, ko e totonu ki he peteni ki he 'ilo fo'ou ko ia, kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha lau 'a e aleapau te ne faka'ikai'i, kuo pau ke 'a e tokotaha ia na'a ne tu'utu'uni 'a e ngaue pe ko e tokotaha 'a'ana 'a e ngaue'anga 'o fakatau pe ki he me'a na'e hoko.

(7) 'I ha taimi 'oku fu'u mahulu ange ai 'a e mahu'inga faka'ekonomika 'o ha 'ilo fo'ou 'i he tu'unga fakapotopoto na'e fai ki ai 'a e amanaki 'a e ongo fa'ahi 'i he taimi na'e fakamo'oni ai 'a e aleapau, kuo pau ke 'i ai ha totonu 'a e tokotaha na'a ne 'ilo 'a e fo'ou ki ha totongi pa'anga huhu'i 'oku fe'unga, 'a ia kuo pau ke tu'utu'uni 'e he fakamaau'anga 'oka 'ikai ke 'i ai ha felotoi 'a e ongo fa'ahi.

(8) Kaneongo 'a e Kupu si'i (6) mo e (7), 'i ha taimi 'oku hanga ai 'e ha toko taha ngaue, 'a ia 'oku 'ikai fiema'u 'e he'ene aleapau ngaue ke ne kau 'i ha ngaue fekumi ki ha 'ilo fo'ou, 'o ma'u, 'i he mala'e ngaue 'o e tokotaha 'a'ana 'a e ngaue'anga, ha 'ilo fo'ou 'i ha'ane faka'aonga'i 'a e ngaahi fakamatala mo e ngaahi me'a kehe 'oku 'oatu kiate ia ko e 'uhi ko 'ene ngaue, ko e totonu ki he peteni ki he 'ilo fo'ou ko ia, 'i ha 'ikai ke 'i ai ha lau 'a e aleapau te ne ta'ofi, kuo pau ke 'a e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e ngaue'anga.

Ka kuo pau ke 'i ai 'a e totonu 'a e tokotaha ngaue ki ha totongi pa'anga 'oku fe'unga 'i hono vakai'i hono vahenga, mahu'inga faka'ekonomika 'o e 'ilo fo'ou pea mo ha ngaahi monu'ia 'e ma'u mei he 'ilo fo'ou 'e he tokotaha 'oku 'a'ana 'a e ngaue'anga. Ka 'ikai ke felotoi 'a e ongo fa'ahi, ko e totongi kuo pau leva ke tu'utu'uni 'e he fakamaau'anga.

(9) Ka 'i ai ha tu'utu'uni 'i ha aleapau 'oku si'isi'i ange ai 'a e lelei ki he tokotaha na'a ne 'ilo 'a e 'ilo fo'ou 'i he ngaahi me'a 'oku tu'utu'uni 'e hé Kupu ni kuo pau ke ta'e'aonga ia pea 'ikai fakalao (null and void).

(10) Kuo pau ke ha 'a e hingoa 'o e tokotaha na'a ne ma'u 'a e 'ilo fo'ou 'i he peteni, tuku kehe kapau na'a ne fai ha tohi fakapapau makehe ki he Failesisita 'o ne tala pau ai 'oku 'ikai ke ne loto ke ha hono hingoa. Ko ha palomesi pe ko ha tukupa 'a e tokotaha 'oku ne ma'u 'a e 'ilo fo'ou ki ha taha 'o pehe te ne fai ha tohi fakapapau pehe kuo pau ke 'ikai 'i ai hano 'aonga fakalao.

Ngaahi Tohi
Kole.

7. (1) Ko ha tohi kole ki ha peteni kuo pau ké fakahu ia ki he Failesisita pea kuo pau ke kau ai ha tohi kole, ha fakamatala, ha 'eke 'e taha pe lahi ange, ha ta fakatata 'e taha pe lahi ange, 'o ka fiema'u, pea mo ha fakamatala fakama'opo'opo (abstract). Kuo pau ke 'omai fakataha ia mo hono totongi 'o e totongi tohi kole kuo 'osi tu'utu'uni.

(2) Ko e tohi kole kuo pau ke fakakau ai ha kole ki he taumu'a ke foaki ha peteni, 'a e hingoa 'o e tokotaha kole fakataha mo ha ngaahi fakamatala 'oku fiema'u mai kau ki he tokotaha kole, tokotaha ma'u 'a e 'ilo fo'ou pea mo e fakafofonga, kapau 'oku 'i ai, pea mo e hingoa 'o e 'ilo fo'ou.

(3) 'I he taimi 'oku 'ikai ai ko e tokotaha kole na'a ne ma'u 'a e 'ilo fo'ou, kuo pau ke 'omai fakataha 'a e tohi kole mo ha fakamatala ki he totonu 'a e tokotaha kole ki he peteni.

(4) Kuo pau ke hanga 'e he fakamatala 'o fakaha 'a e 'ilo fo'ou 'i ha founga ke mahino fe'unga pea mo kakato koe'uhi kae vakai 'i 'a e 'ilo fo'ou ko ia, pea ke fakahoko ia 'e ha tokotaha 'oku 'i ai ha'ane taukei maheni 'i he mala'e, pea kuo pau ke fakamahino makehe ha founga 'e taha pe lahi ange 'oku 'ilo'i 'e he tokotaha kole ki hono faka'aonga'i 'o e 'ilo fo'ou.

(5) Kuo pau ke fakapapau 'i 'a e ngaahi ngata'anga 'o e malu'i 'e he 'eke pe ngaahi 'eke; 'e lava pe ke faka'aonga'i 'a e fakamatala mo e ngaahi ta fakatata ke faka'uhinga'aki 'a e ngaahi 'eke.

(6) Kuo pau ke mahino pea nounou 'a e ngaahi 'eke pea kuo pau ke poupoua kakato ia 'e he fakamatala.

(7) Kuo pau ke 'omai ha ngaahi ta fakatata 'i he taimi 'oku fiema'u ai ke mahino 'a e 'ilo fo'ou.

(8) Ko e fakamatala fakama'opo'opo kuo pau ke fakataumu'a pe ia ko e ngaahi fakamatala fakatekinikale; ka kuo pau 'e 'ikai fakakau ia ki hono faka'uhinga'i 'a e ngaahi ngata'anga 'o e malu'i.

(9) 'E lava pe 'e he tokotaha kole ke fakafoki 'ene tohi kole 'i ha taimi pe 'o a'u ki he taimi hono foaki.

Taha 'a e 'ilo
fo'ou;
fakatonutonu
mo e vahevahe
'o e tohi kole.

8. (1) Ko e tohi kole kuo pau 'e fekau'aki pe ia mo e 'ilo fo'ou 'oku fekau'aki 'o hoko ko e fakakaukau 'ilo fo'ou fakalukufua pe 'e taha.

(2) 'E lava pe 'e he tokotaha tohi kole, 'o a'u pe ki he taimi ke fai hono foaki, ke ne fakatonutonu 'a e tohi kole, ka kuo pau ko e fakatonutonu ko ia 'e 'ikai ke mahulu atu ia 'i he me'a na'e fakataha 'i he fuofua tohi kole.

(3) 'E lava pe 'e he tokotaha tohi kole, 'o a'u pe ki he taimi ke fai hōno foaki, ke ne vahevahe 'a e tohi kole ki ha tohi kole 'e ua pe lahi ange 'a ia ko e ngaahi tohi kole vahevahe (divisional applications), ka kuo pau ko e tohi kole vahevahe taki taha 'e 'ikai ke mahulu atu ia 'i he me'a na'e fakaha 'i he fuofua tohi kole.

(4) Kuo pau ke 'i ai 'a e totonu 'a e tohi kole vahevahe ki he 'aho ko ia na'e fakahu ai pea, 'i hano fiema'u, 'a e mu'aki 'aho ko ia na'e fakahu ai 'a e fuofua tohi kole.

(5) Ka 'i ai ha peteni na'e foaki ko e 'uhi ko ha tohi kole 'a ia na'e 'ikai fai 'o fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni 'oku ha 'i he Kupu si'i (1) ke taha pe 'a e 'ilo fo'ou, 'e 'ikai hoko ia ko ha makatu'unga ke fakata'e'aonga'i ai 'a e peteni.

9. (1) 'E lava ke ha 'i he tohi kole ha tohi fakapapau 'o 'eke'i 'a e mu'aki totonu, hange ko ia 'oku ha 'i he Konivesio 'o Palesi, ki ha tohi kole 'e taha pe lahi ange fakafonua, fakafeitu'u pe fakavaha'apule'anga na'e tomu'a fakahu 'e he tokotaha kole pe ko e tokotaha na'e 'i ai kimu'a 'a e fakalao pe ko ha Pule'anga na'e fakamo'oni ki he Konivesio ko ia.

Mu'aki Totonu 'i
he Konivesio 'o
Palesi.

(2) 'I ha tohi kole 'oku ha ai ha tohi fakapapau 'oku ha 'i he Kupu si'i (1), 'e lava 'e he Failesisita ke tu'utu'uni ki he tokotaha tohi kole ke 'omai, 'i loto ha taimi tukupau, ha tatau 'o e tohi kole kimu'a kuo fakamo'oni mai 'oku tonu 'e he 'ofisi ko ia na'e fakahu ki ai.

(3) Ko e 'aonga 'o e tohi fakapapau ko ia kuo pau ke fakatatau pe ia ki he ngaahi me'a 'oku ha 'i he Konivesio 'o Palesi.

(4) Kapau 'oku 'ilo 'e he Failesisita ia na'e 'ikai ke fakakakato 'a e ngaahi fiema'u 'oku ha 'i he Kupu ni pea pehe ki he ngaahi tu'utu'uni ki ai, kuo pau ke lau leva 'a e tohi fakapapau ia ko ia na'e 'ikai ke fai.

10. (1) Kuo pau ke 'oatu 'e he tokotaha tohi kole, 'i he fiema'u 'a e Failesisita, 'a e 'aho mo e fika 'o ha tohi kole ki ha peteni pe ko ha toe ngaahi totonu ke malu'i na'e fakahu 'e ia 'i muli ('oku ui ia heni ko e "ngaahi tohi kole muli", fekau'aki mo ha 'ilo fo'ou tatau pe tatau 'i he ngaahi me'a lahi 'a ia 'oku 'eke' 'i he tohi kole kuo fakahu ki he Failesisita.

Fakamatala
felave'i mo e
ngaahi tohi kole
peteni muli
tatau pe ngaahi
tonu malu'i.

(2) Kuo pau ke hanga 'e he tokotaha kole, 'i ha fiema'u 'a e Failesisita, 'o 'oange kiate ia 'a e ngaahi tohi ko 'eni 'oku fakalao atu fekau'aki mo e taha 'o e ngaahi tohi kole muli 'oku ha 'i he Kupu si'i (1):

- (a) ha tatau 'o e peteni pe ngaahi totonu malu'i kuo foaki ange 'o makatu'unga 'i he tohi kole muli;
- (b) ha tatau 'o e ngaahi fetu'utaki kuo ma'u 'e he tokotaha tohi kole fekau'aki mo e ola 'o e ngaahi kumi mo e sivi na'e fai fekau'aki mo e tohi kole muli;
- (c) ha tatau 'o ha tu'utu'uni aofangatuku na'e fakafisinga'i ai 'a e tohi kole muli pe ia'e tali ai 'a e me'a na'e kole 'i he tohi kole muli; pea mo

- (d) ha tatau 'o ha tu'utu'uni aofangatuku na'e fakata'e'aonga'i ai ha peteni pe ha ngaahi totonu malu'i kehe na'e foaki ko e 'uhinga ko e tohi kole muli 'oku lau ki ai 'a e Kupu si'i (1).

'Aho Fakahu
atu; Sivil.

11. (1) Kuo pau ke hanga 'e he Faillesisita 'o fokotu'u ko e 'aho fakahu atu, 'a e 'aho ne ma'u ai 'a e tohi kole, ka kuo pau 'i he taimi 'oku ma'u ai, kuo 'osi fai 'a e totongi tohi kole pe 'oku 'i he tohi kole 'a e -

- (a) ngaahi faka'ilonga 'oku lava ke fakapapau'i ai ko e tokotaha tonu ia 'oku tohi kole mai;
- (b) ha kongā 'oku 'i hono fotunga 'oku ngali ko e fakamatala;
- (c) ha kongā 'oku 'i hono fotunga 'oku ngali ko ha 'eke pe ngaahi 'eke;
- (d) ha faka'ilonga pau mo mahino ko e me'a 'oku feinga'i ko ha foaki ange 'o ha peteni.

(2) Kapau kuo 'ilo 'e he Faillesisita ko e tohi kole na'e 'ikai, 'i he taimi ko ia na'e ma'u ai, ke ne fakakakato 'a e ngaahi tu'utu'uni 'oku ha 'i he Kupu si'i (1), kuo pau ke ne fakaafe'i 'a e tokotaha tohi kole ke toe fakahu mai 'a e ngaahi fakatonutonu 'oku fiema'u pea kuo pau te ne fokotu'u ko e 'aho fakahu mai 'a e 'aho ko ia na'e toki ma'u ai 'a e ngaahi fakatonutonu na'e tu'utu'uni, ka kapau 'oku 'ikai fai 'a e fakatonutonu ia, kuo pau ke lau leva 'a e tohi kole 'o hange pe na'e 'ikai ke fakahu mai ia.

(3) 'I ha tohi kole 'oku lau ai ki he ngaahi ta fakatata 'a ia 'oku 'ikai fakakau mai mo e tohi kole, kuo pau ke hanga 'e he Faillesisita 'o fakaafe'i 'a e tokotaha tohi kole ke 'omai 'a e ngaahi ta fakatata ko ia 'oku 'ikai 'omai.

(4) 'I he fakahoko 'e he tokotaha tohi kole 'a e fakaafe ko ia 'oku ha 'i he Kupu si'i (3), kuo pau leva ke hanga 'e he Faillesisita 'o fokotu'u, ko e 'aho fakahu mai, 'a e 'aho ko ia na'e ma'u ai 'a e ngaahi ta fakatata na'e 'imai ma'u. Pea ka 'ikai, kuo pau ke fokotu'u 'e he Faillesisita, ko e 'aho fakahu mai, 'a e 'aho ko ia na'e fakahu mai ai 'a e tohi kole pea kuo pau ke tuku ha ngaahi lau ki he ngaahi ta fakatata 'o hange pe na'e 'ikai hoko.

(5) Hili pe hono fokotu'u 'a e 'aho fakahu, 'e hanga 'e he Faillesisita 'o sivi'i pe 'oku fai 'a e tohi kole 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'i he Kupu 7(1), (2), (3), pea mo e (4).

Foaki 'o e
Peteni.

12. (1) 'I ha 'ilo'i 'e he Faillesisita kuo kakato 'a e ngaahi fiema'u 'oku ha 'i he Kupu 11(5), kuo pau leva ke ne foaki 'a e peteni. Ka 'ikai, kuo pau ke ne fakafisinga'i 'a e tohi kole pea fakaha leva ki he toko taha tohi kole 'a 'ene tu'utu'uni.

- (2) 'I he'ene foaki ha peteni, kuo pau ke hanga 'e he Faillesisita 'o,
- (a) pufusi kuo ne 'osi foaki tonu 'a e peteni ko ia;
- (b) 'oange ki he tokotaha tohi kole ha tohi fakamo'oni 'o e foaki 'o e peteni pea mo ha tatau 'o e peteni;
- (c) lekooti 'a e peteni; pea

- (d) 'ai mo faka'atā ha ngaahi tatau 'o e peteni ki he kakai, 'i hano totongi 'o e totongi kuo tu'utu'uni.

13. (1) Ko hono faka'aonga'i ko ia 'o ha 'ilo fo'ou kuo peteni 'e 'uhinga ia ki ha taha 'o e ngaahi ngaue ni -

Ngaahi Totonu
Foaki 'e he
peteni;
faka'aonga'i
'e he Pule'anga
pe tokotaha kuo
fakamafai'i.

- (a) 'i he taimi kuo foaki ai ha peteni 'o ha fa'ahinga koloa (product), ko hono ngaahi, fakahu mai mo fakahu atu ki tu'apule'anga, tu'uaki ke fakatau, fokotu'utu'u mo e faka'aonga'i tauhi 'o e ngaahi koloa ko ia. Ko e taumu'a ke toe fakatau atu;
- (b) 'i he taimi kuo foaki ai ha peteni ko ha founa ngaue (process), ko hono faka'aonga'i 'o e founa ngaue pe ko hano fai 'o e ngaahi ngaue ko ia 'oku lau ki ai 'a e palakalafi si'i (a) fekau'aki mo ha fa'ahinga koloa 'oku ma'u fakahangatonu koe'uhi ko e founa ngaue ko ia.

(2) Fakatautu ki he Kupu si'i (4) mo e (5) pea mo e Kupu 15, ko hono faka'aonga'i ko ia 'i Tonga 'o e peteni ki ha 'ilo fo'ou 'e ha ni'ihi kehe meiate ia 'oku 'a'ana 'a e peteni kuo pau ke ma'u ha fakangofua mei he toko taha peteni (patentee).

(3) Kuo pau ke ma'u 'e he toko taha peteni, 'o tanaki atu ki ha toe ngaahi totonu, ngaahi fakatonutonu pe ngaahi ngaue 'oku 'ata kiate ia, 'a e totonu, 'o fakatautu ki he Kupu si'i (4) mo e (5) pea mo e Kupu 15, ke kamata ha hopo 'i he fakamaau'anga 'o faka'ilo ha taha kuo ne faka'aonga'i 'a e peteni, ta'e ma'u ha ngofua meiate ia, pe 'oku ne fai ha ngaue 'a ia 'e ala maumau'i ai 'a e 'ilo kuo peteni.

(4) Ko e ngaahi totonu 'i he peteni kuo pau 'e 'ikai kau ai 'a e,

- (a) ngaahi ngaue fekau'aki mo e ngaahi koloa kuo 'osi fakahu ia ki he maketi 'i Tonga 'e he tokotaha peteni pe 'i ha'ane fakangofua;
- (b) faka'aonga'i 'o e ngaahi koloa 'i ha vakapuna, saliote misini 'i 'uta, pe ngaahi vaka muli 'a ia 'oku nau hu mai fakataimi pe hoko ha fakatu'utamaki 'o hu mai ai ki he konga 'o e 'ataa, potu fonua pe potu tahi 'o Tonga;
- (c) ngaahi ngaue 'oku fai taafataha ki he taumu'a 'ahi'ahi felave'i mo e 'ilo fo'ou kuo peteni;
- (d) ngaahi ngaue kuo fai kimu'a 'i hono fakahu pe 'i hano 'eke'i 'o ha mu'aki totonu, 'a e fuofua 'aho ko ia 'o e tohi kole 'a ia na'e foaki ai 'a e peteni, 'e ha tokotaha 'i ha tui mo'oni, 'o ne faka'aonga'i 'a e 'ilo fo'ou ko ia 'i Tonga pe ko ha'ane fai ha ngaahi teuteu lelei mo fakamaatoato 'i Tonga ke faka'aonga'i ia, ki ha tu'unga 'e 'ikai kehekehe 'a e natula 'o e ngaahi ngaue ko ia ko e taumu'a totonu pe fakaangaanga ki hono tomu'a faka'aonga'i; ko e totonu ko 'eni 'e lava pe ke 'oatu ki ha taha pe ko e 'ave fakataha pe mo e kautaha pe ko e pisinisi, pe ko e konga ko ia 'o e kautaha mo e pisinisi, 'a ia kuo fai ai hono faka'aonga'i pe ko hono teuteu ke faka'aonga'i.

- (5) (a) Kapau 'oku 'i ai ha fiema'u koe'uhi ko e lelei fakalukufua 'a e fonua, tautautefito ki he malu'i 'o e fonua, ma'u me'atokoni totonu, mo'ui lelei pe ko e fakalalakaka 'o ha konga matu'aki mahu'inga 'o e tu'unga faka'ekonomika 'o e fonua, 'e lava 'e he Minisita ke ne tu'utu'uni, neongo 'oku 'ikai ke fakangofua 'e he tokotaha peteni, ki ha fakafofonga (agency) 'o e pule'anga pe ko ha tokotaha hono tolu 'e fakanofu 'e he Minisita ke faka'aonga'i 'a e 'ilo fo'ou, kaekehe ke totongi ha pa'aga 'oku fe'unga ki he tokotaha peteni.
- (b) Ko e tu'utu'uni ko ia 'a e Minisita fekau'aki mo e totongi pa'anga 'e lava pe ke fai ai ha tangi ki he Fakamaau'anga Lahi.

Loloa pea mo e
Totongi
Fakata'u.

14. (1) Fakatatau ki he kupusi'i (2), kuo pau ke 'osi 'a e peteni hili 'a e ta'u 'e 20 mei he 'aho na'e fakahu aai 'a e tohi kole ki he peteni.

(2) Ke hoko atu 'a e peteni pe ko e tohi kole peteni, kuo pau ke tomu'a totongi ki he Faileisita ha totongi fakata'u 'i he ta'u takitaha, 'o kamata ia 'i he ta'u 'e taha hili 'a e 'aho fakahu 'o e tohi kole ke foaki 'a e peteni. Kuo pau ke tuku ange ha taimi faka'ata ko e mahina 'e ono ki he totongi toimui 'o e totongi fakata'u kae totongi 'a e ki'i totongi makehe 'e tu'utu'uni. Kapau 'oku 'ikai totongi 'a e totongi fakata'u 'o fakatatau mo e tu'utu'uni 'a e kupu ni, kuo pau leva ke lau 'a e tohi kole peteni ia kuo 'osi fakafoki pe kuo 'osi 'a e peteni ia.

Ngaahi Laiseni
Fakakouna.

15. (1) 'I he kole kuo fai ki he Faileisita 'e ha tokotaha kuo ne fakamo'oni'i 'a 'ene malava ke ngaue'i 'i Tonga ha 'ilo fo'ou kuo peteni, hili 'a e 'osi ha vaha'a taimi ko e ta'u 'e fa mei he 'aho na'e fakahu ai 'a e tohi kole peteni pe ko e ta'u 'e tolu mei he 'aho na'e foaki ai 'a e peteni, pe ko e fe pe 'a e taimi 'oku fuofua 'osi, 'e lava 'e he Faileisita 'o foaki ha laiseni fakakouna kapau 'oku 'ikai faka'aonga'i 'a e 'ilo fo'ou kuo peteni pe 'oku ta'e fe'unga hono faka'aonga'i 'i Tonga.

(2) Kaneongo 'a e kupusi'i (1), kuo pau he 'ikai foaki ha laiseni fakakouna kapau 'oku hanga 'e he tokotaha peteni 'o fakafiemalie'i 'a e Faileisita na'e 'i ai 'a e ngaahi me'a ne hoko ke fakatonuhia'i 'aki 'a e ta'e ngaue'i pe ta'e fe'unga 'a hono ngaue'i 'i Tonga 'o e 'ilo fo'ou kuo peteni. Ko ha fakahu koloa mai mei mui kuo pau 'e 'ikai lau ia ki he ngaahi me'a na'e hoko.

(3) Ko e tokotaha 'oku ne ma'u 'a e monu'ia 'o e laiseni fakakouna, kuo pau ke ne ma'u foki, makche mei hono hu mai mei tu'apule'anga, 'a e totonu ke faka'aonga'i 'i Tonga 'a e 'ilo fo'ou kuo peteni kae fakatatau pe ki he ngaahi me'a mahino na'e fakapapai 'i he tu'utu'uni ko ia ne foaki ange ai 'a e laiseni pea, kuo pau foki ke kamata 'a e ngaue'i 'i Tonga 'o e 'ilo fo'ou kuo peteni 'i loto 'i he taimi kuo fakangatangata ange 'i he tu'utu'uni pea hili ia, kuo pau ke ne ngaue'i fe'unga 'i Tonga 'a e 'ilo fo'ou kuo peteni, kae kehe ke totongi ha pa'anga fe'unga 'a ia kuo fakapapai 'e he tu'utu'uni ko ia.

(4) Ko hono foaki ko ia 'o e laiseni fakakouna kuo pau 'e 'ikai ta'ofi ai,

(a) hano fai ha laiseni alepau 'e he tokotaha peteni pe ko hano to'e foaki 'o ha to'e ngaahi laiseni fakakouna; pe

(b) hano faka'aonga'i 'o e 'ilo fo'ou kuo peteni hange 'oku ha 'i he kupu 13(5).

16. (1) 'E lava pe 'e ha taha 'oku 'i ai ha'ane kaunga 'o kole ki he fakamaau'anga ke fakata'e'aonga'i ha peteni. Fakata'e'aonga'i.

(2) Kuo pau ke fakata'e'aonga'i 'e he fakamaau'anga 'a e peteni kapau 'oku fakamo'oni'i 'e he tokotaha 'oku ne kole ke fai 'a e fakata'e'aonga'i 'oku 'ikai ke fakakakato 'a e ngaahi fiema'u ko ia 'a e ngaahi kupu 3, 4, 5 mo e 7(4), 7(5), 7(6) pea mo e 7(7) pe 'oku 'ikai ko e tokotaha peteni ia na'a ne ma'u 'a e 'ilo fo'ou pe ko e hoko fakalao ia ki he totonu ki he peteni.

(3) Ko ha peteni pe ko ha 'e ke pe konga 'o ha 'e ke kuo fakata'e'aonga'i, kuo pau ke lau ia kuo ta'e'aonga mo ta'e-fakalao (null and void) talu pe mei he kamata'anga (void ab initio).

(4) Ko e tu'utu'uni aofangatuku ko ia 'a e fakamaau'anga kuo pau ke fakahoko ia ki he Faillesisita pea kuo pau ke ne lekooti ia pea pulusi 'a e tu'utu'uni 'i he vave taha.

KONGA III - TOHI FAKAMO'ONI MOTOLO 'AONGA

17. (1) Fakata'au ki he kupu 18, kuo pau ke faka'aonga'i 'a e ngaahi kupu 'o e Konga II, 'o fai tatau pe (mutatis mutandis), ki he ngaahi tohi fakamo'oni motolo 'aonga pe ko e ngaahi tohi kole ki ai, pe ko e ha pe 'a e me'a 'oku hoko. Ngaahi kupu 'oku maleva ke fakata'e'aonga'i ki he peteni.

(2) 'I ha fepaki 'a e totonu ki ha peteni mo e totonu ki ha tohi fakamo'oni motolo 'aonga 'i he tu'unga 'oku ha 'i he kupu 6(3), kuo pau ke faka'aonga'i 'a e kupu ko ia 'o hange ko e fo'i lea "peteni" na'e fetongi 'aki ia 'a e ngaahi lea ko e "peteni pe tohi fakamo'oni motolo 'aonga".

18. (1) 'Oku ngofua ke 'i ai ha tohi fakamo'oni motolo 'aonga 'o ha 'ilo fo'ou kapau 'oku fo'ou pea ala faka'aonga'i 'i ha ngaue'anga. Ngaahi Tu'utu'uni Makehe ki he tohi fakamo'oni motolo 'aonga.

(2) Kuo pau 'e 'ikai ngaue'aki 'a e ongo kupu 5(1) mo e 5(5) ki ha ngaahi 'ilo fo'ou 'a ia kuo 'osi fai ha kole tohi fakamo'oni motolo 'aonga ki ai.

(3) Ko e tohi fakamo'oni motolo 'aonga kuo pau ke 'osi ia, 'o 'ikai lava ke toe fakafo'ou, 'i he ngata'anga 'o e ta'u hono fitu mei he 'aho ko ia na'e fakahu ai 'a e tohi kole.

(4) Kuo pau 'e 'ikai ngaue'aki 'a e kupu 14 fekau'aki mo e tohi fakamo'oni motolo 'aonga.

(5) 'I ha hopo koe'uhi ko e kupu 16, kuo pau ke fakata'e'aonga'i 'e he fakamaau'anga 'a e ngaahi tohi fakamo'oni motolo 'aonga koe'uhi ko e ngaahi 'uhinga ko 'eni -

(a) ko e 'ilo fo'ou 'oku 'eke'i na'e 'ikai totonu ia ke ma'u ai ha tohi fakamo'oni motolo 'aonga, 'i he vakai ko ia ki he kupu si'i (1) pea mo e ngaahi kupu 5(2), 5(3), 5(4), 5(6) mo e 5(8);

(b) na'e 'ikai ke muimui 'a e fakamatala pea mo e ngaahi 'eke ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e ngaahi kupu 7(4), 7(5) pea mo e 7(6);

(c) ko hano te'eki ai ke 'omai ha ta fakatata 'oku fiema'u ke mahino ai 'a e 'ilo fo'ou;

(d) ko e tokotaha ia 'a'ana 'a e tohi fakamo'oni motolo 'aonga 'oku 'ikai ko e tokotaha ia 'a'ana 'a e 'ilo fo'ou pe ko e hoko fakalao ki he totonu ko ia.

(6) Kuo pau 'e 'ikai ngaue'aki 'a e kupu 16(2) fekau'aki mo e ngaahi tohi fakamo'oni motolo 'aonga.

Liliu 'o e tohi kole peteni pe tohi fakamo'oni motolo 'aonga.

19. (1) 'I ha fa'ahinga taimi pe kimu'a hono foaki pe ko hono fakafisinga'i 'o ha peteni, 'e lava 'e he tokotaha kole, hili ha'ane fai 'a e totongi kuo 'osi tu'utu'uni, ke liliu 'a 'ene tohi kole ki ha tohi kole tohi fakamo'oni motolo 'aonga, 'a ia kuo pau leva ke fokotu'u ki ai 'a e 'aho na'e fakahu ai 'a e fuofua tohi kole.

(2) 'I ha fa'ahinga taimi pe kimu'a hono foaki pe ko hono fakafisinga'i 'o ha tohi fakamo'oni motolo 'aonga, hili ha'ane fai 'a e totongi kuo 'osi tu'utu'uni, ke liliu 'a 'ene tohi kole ki ha tohi kole peteni, 'a ia kuo pau leva ke fokotu'u ki ai 'a e 'aho na'e fakahu aai 'a e fuofua tohi kole.

(3) 'E 'ikai ngofua ke liliu ha tohi kole 'i he kupu si'i (1) 'o laka hake 'i he tu'o taha.

KONGA IV - NGAahi TISAINI NGAUE'ANGA

Ngaahi tisaini ngaue'anga 'e ala lesisita.

20. (1) 'E ala lesisita ha tisaini ngaue'anga kapau 'oku fo'ou.

(2) Kuo pau 'e fo'ou ha tisaini ngaue'anga kapau kuo te'eki ai fakaha ki he kakai -

(a) 'i ha feitu'u pe 'i he mamani, 'i hano pulusi 'i ha tu'unga 'oku ma'u; pe

(b) 'i Tonga, 'i hano fakamatala pe hano ngaue'aki pe ha toe founga kehe,

kimu'a 'a e 'aho 'oku fakahu ai pe kapau 'oku kau pehe, kimu'a 'a e mu'aki 'aho 'o e tohi kole ke lesisita.

(3) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupu si'i (2), kuo pau 'e 'ikai ke lau e fakaha ki he kakai 'a e tisaini ngaue'anga kapau na'e fakahoko ia 'i loto 'i he mahina 'e hongofulumau kimu'a 'i he 'aho na'e fakahu ai pe, kapau 'oku pehe, 'a e mu'aki 'aho 'o e tohi kole, pea kapau ko e tupunga pe ko e nunu'a ia 'o ha ngaahi me'a na'e fai 'e he tokotaha kole pe ko e tokotaha na'e tomu'a 'a'ana 'a e totonu fakalao ko ia pe ko ha ngaue kovi na'e fai 'e ha tokotaha hono tolu ma'ae tokotaha kole pe ko e tokotaha na'e tomu'a 'o'ona 'a e totonu fakalao ko ia.

(4) Kuo pau 'e 'ikai ala lesisita ha ngaahi tisaini ngaue'anga 'oku 'ikai hoa mo e angamaau 'i he feitu'u fakapule'anga pe ko e angama'a.

Totonu ke lesisita ha ngaahi tisaini ngaue'anga; fakahinga 'o e tokotaha fa'u.

21. (1) Ko e totonu ki hano lesisita 'o ha tisaini ngaue'anga, kuo pau ke 'a e tokotaha ia na'a ne fa'u 'a e tisaini ngaue'anga.

(2) Kapau na'e 'i ai ha tokoua pe tokolahi ange na'a nau kau fakataha 'i hono fa'u 'o e tisaini ngaue'anga, kuo pau ko e totonu ki hono lesisita 'o e tisaini ngaue'anga 'e ma'u ia 'e kinautolu fakataha.

(3) Kapau kuo faifai ange pea 'i ai ha tokoua pe tokolahi ange ai na'a nau fa'u 'a e tisaini ngaue'anga tatai kae takitaha fai tau'atina pe, ko e tokotaha ko ia na'e mu'omu'a 'a e 'aho na'e fakahu 'ene tohi kole pe, kapau 'oku 'eke'i 'a e mu'aki totonu, ko e fuofua 'aho leva 'oku totonu pea hoko ai hono foaki 'o ha tohi fakamo'oni 'o e lesisita 'o e tisaini ngaue'anga kuo pau ke ne ma'u 'a e totonu ki he lesisita 'o e tisaini ngaue'anga ko ia.

(4) Ko e totonu ki he lesisita 'o ha tisaini ngaue'anga 'e lava ke foaki ia ki ha taha, pe ko hano 'ave ki ha taha 'oku hoko fakalao ki ai.

(5) 'I ha fa'u 'o ha tisaini ngaue'anga lolotonga 'o ha fakahoko 'o ha aleapau ngaue, ko e totonu ki he lesisita 'o e tisaini ngaue'anga kuo pau, 'i ha 'ikai ke 'i ai ha ngaahi tu'utu'uni 'a e aleapau te ne ta'ofi, ke 'a e tokotaha ia 'oku-'a'ana 'a e ngaue'anga.

(6) 'I ha taimi 'oku ma'u ai ha tisaini ngaue'anga, 'i ha fakahoko 'o ha tu'utu'uni pe ko ha aleapau ngaue, ko e totonu ki he lesisita 'o e tisaini ngaue'anga kuo pau, 'i ha 'ikai ke 'i ai ha ngaahi tu'utu'uni 'a e aleapau te ne ta'ofi, ke 'a e tokotaha ia na'a ne tu'utu'uni 'i 'a e ngaue pe ko e tokotaha 'a'ana 'a e ngaue'anga, 'o fakatatau mo e tu'unga 'o e ngaahi-me'a 'oku hoko.

(7) 'I he taimi 'oku mahulu ange ai 'a e mahu'inga faka'ekonomika 'o e tisaini ngaue'anga 'i he me'a na'e 'amanaki ki ai e ongo fa'ahi 'i ha 'uhinga fakapotopoto, 'i he taimi na'e fakamo'oni ai 'a e aleapau, ko e tokotaha ko ia na'a ne fa'u 'a e tisaini ngaue'anga kuo pau ke 'i ai 'cne totonu ki ha totongi pa'anga huhu'i fe'unga, 'a ia kuo pau ke tu'utu'uni 'e he fakamaau'anga ka 'ikai felotoi 'a e ongo fa'ahi.

(8) Kaneongo 'a e ongo kupu si'i (6) mo e (7), 'i ha taimi 'e hanga 'e ha tokotaha ngaue, 'a ia na'e 'ikai fiema'u he'ene aleapau ke ne fai ha fekumi 'ilo fo'ou, 'o ma'u 'i he mala'e ngaue 'o e tokotaha 'a'ana 'a e ngaue'anga ha tisaini ngaue'anga 'i ha'ane faka'aonga 'i 'a e ngaahi fakamatala pe ngaahi me'a 'oku 'ata ki ai koe'uhi ko hono fakangaue'i, ko e totonu ki he lesisita 'o e tisaini ngaue'anga ko ia kuo pau, 'i ha 'ikai ke 'i ai ha me'a 'i he aleapau te ne ta'ofi, ke 'a e tokotaha ia 'a'ana 'a e ngaue'anga.

Ka kuo pau ke 'i ai 'a e totonu 'a e tokotaha ngaue ke ne ma'u ha totongi pa'anga huhu'i fe'unga hili ha vakai ki hono vahenga, ki he mahu'inga faka'ekonomika 'o e tisaini ngaue'anga mo ha ngaahi monu'ia kuo ma'u mei hono fa'u 'o e tisaini ngaue'anga ko ia 'e he tokotaha 'a'ana 'a e ngaue'anga. 'I ha 'ikai ke felotoi 'a e ongo fa'ahi, ko e totongi pa'anga huhu'i kuo pau ke tu'utu'uni ia 'e he fakamaau'anga.

(9) Ko ha tu'utu'uni 'i ha aleapau 'oku si'isi'i ange ai 'a e lelei 'e ala ma'u 'e he tokotaha na'a ne fa'u 'a e tisaini ngaue'anga 'i he ngaahi me'a ko ia 'oku tu'utu'uni 'e he kupu ni kuo pau ke ta'e'aonga ia pea 'ikai fakalao.

(10) Ko e tokotaha na'a ne fa'u 'a e tisaini ngaue'anga kuo pau ke ha pehe hono hingoa 'i he lesisita 'o e tisaini ngaue'anga, tukukehe ka 'oku ne tohi fakapau 'o fakatu'asila ki he Failesisita 'oku 'ikai ke ne loto ke ha ai hono hingoa. Ko ha palomesi pe ha to'onga na'e fai 'e he tokotaha fa'u ki ha taha 'o 'uhinga te ne fai 'a e tala ko 'eni kuo pau he 'ikai hano 'aonga fakalao 'ona.

Tohi kole.

22. (1) Ko e tohi kole ke lesisita ha tisaini ngaue'anga kuo pau ke fakahu ia ki he Failesisita pea kuo pau ke kau ai ha kole, ngaahi ta fakatata, ngaahi lau'i ta pe ko ha toe ngaahi fakafongga fakakalafi 'o e me'a ko ia 'oku fakafotunga 'i he tisaini ngaue'anga pe mo hano fakamahino 'i 'o e fa'ahinga 'o e ngaahi-koloa 'e ngaue'aki ki ai 'a e tisaini ngaue'anga ko ia. 'E lava pe ke 'omia fakataha mo ha fakatata 'o e koloa kuo 'ai ki ai 'a e tisaini ngaue'anga pea kuo pau ke 'oatu fakataha mo e totongi ko ia kuo 'osi tu'utu'uni.

(2) Kapau ko e tokotaha kole 'oku 'ikai ko e tokotaha ia na'a ne fa'u, kuo pau ke 'oatu fakataha 'a e kole mo ha fakamatala 'i 'o e ngaahi 'uhinga 'oku 'i ai ai 'a e totonu 'a e tokotaha kole ki he lesisita 'o e tisaini ngaue'anga.

(3) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e kupu 9 'o tatau ai pe (mutatis mutandis) ki he ngaahi tohi kole ki he lesisita 'o e ngaahi tisaini ngaue'anga 'i he kupu ni.

(4) 'E ngofua pe ki he tokotaha kole ke toe fakafoki 'ene tohi kole 'i ha taimi pe kimu'a 'i hono foaki.

Sivi; lesisita
'o e tisaini
ngaue'anga.

23. (1) Kuo pau ke fokotu'u 'e he Failesisita ko e 'aho fakahu 'a e 'aho na'e ma'u ai 'a e tohi kole fakataha mo e totongi 'o e tohi kole:

Ka 'i he taimi 'oku ma'u ai, kuo pau ke 'i he tohi kole 'a e hingoa 'o e tokotaha kole pea mo ha fakafongga 'i fakataha 'o e me'a 'oku fakafongga mai 'i he tisaini ngaue'anga pe ko ha tatau 'o e me'a ko ia. Kuo pau ke ngaue'aki 'a e kupu 11(2) 'o fai tatau ai pe (mutatis mutandis) mo ha tohi kole 'i he kupu si'i ko 'eni.

(2) Hili hono fokotu'u 'o e 'aho fakahu, kuo pau ke sivi'i leva 'e he Failesisita 'a e tohi kole pe 'oku muimui ki he ngaahi fiema'u 'i he ongo kupu 22(1) mo e 22(2).

(3) Kuo pau ke sivi'i 'e he Failesisita pe 'oku muimui 'a e tisaini ngaue'anga ki he faka'uhinga ko ia 'oku ha 'i he kupu 2 pea vakai 'i pe 'oku fakataha ki he ngaahi fiema'u 'a e kupu 20(4).

(4) 'I ha tokanga 'i 'e he Failesisita kuo kakato 'a e ngaahi fiema'u ko ia 'oku ha 'i he ongo kupu si'i (2) mo e (3), kuo pau ke ne lesisita 'a e tisaini ngaue'anga, pulusi 'a e lesisita kuo fai pea foaki ki he tokotaha kole 'a e tohi fakamo'oni lesisita 'o e tisaini ngaue'anga. Ka 'ikai, kuo pau ke ne fakafisinga 'i 'a e tohi kole.

Ngaahi totonu
kuo foaki 'i
hono lesisita;
loloa mo e
fakato'ou.

24. (1) Ko e faka'onga 'i ko ia 'o ha tisaini ngaue'anga 'oku 'uhinga ia ki hono ngaohi, fakatau atu pe fakahu mai mei tu'apule'anga ha ngaahi koloa, 'oku kau ai 'a e tisaini ngaue'anga.

(2) Ko hono faka'aonga'i 'o ha tisaini ngaue'anga 'i Tonga 'e ha tokotaha kehe mei he tokotaha kuo lesisita 'oku 'a'ana kuo pau 'e fiema'u 'a e fakangofua 'a e taha ko ia 'oku 'a'ana.

(3) Ko e ngaahi totonu ko ia 'oku foaki 'i hono lesisita 'o ha tisaini ngaue'anga kuo pau he 'ikai fakakau ai 'a e ngaahi ngaue fekau'aki mo e ngaahi koloa 'a ia kuo 'osi fakahu ki he maketti 'i Tonga 'e he tokotaha kuo lesisita 'oku 'a'ana 'a e tisaini ngaue'anga pe 'i ha'ane fakangofua.

(4) Kuo pau ke ma'u 'e he tokotaha kuo lesisita 'oku 'a'ana 'a e tisaini ngaue'anga 'a e totonu, 'o tanaki atu ki ha toe ngaahi totonu kehe, fakatonutonu pe ha to e ngaahi me'a kehe 'oku 'ata kiate ia, ke kamata ha hopo 'i he fakamaau'anga 'o faka'ilo ha taha 'a ia 'oku ne faka'aonga'i 'a e tisaini ngaue'anga pe 'oku ne fai ha fa'ahinga founa 'a ia 'oku ngalingali hoko ai ha ngaue ta'etotonu 'aki.

(5) Ko hono lesisita 'o ha tisaini ngaue'anga kuo pau ke 'i he loloa ia ko e ta'u 'e nima mei he 'aho ko ia na'e fakahu ai 'a e tohi kole ke lesisita. 'E lava pe ke to e fakafou 'a e lesisita ta tu'o ua ki ha toe taki loloa ko e ta'u 'e nima 'i hano fai 'o e totongi kuo tu'utu'uni. Kuo pau foki ke 'oange ha taimi ko e mahina 'e ono 'a ia 'e ala tomui ai 'a hono fai 'o e totongi fakafou 'i hano totongi 'o e totongi makehe kuo tu'utu'uni.

25. (1) 'E lava pe 'e he tokotaha 'oku 'i ai ha'ane kaunga ke kole ki he fakamaau'anga ke fakata'e'aonga'i 'a e lesisita 'o ha tisaini ngaue'anga. Fakata'e'aonga'i.

(2) Kuo pau ke hanga 'e he fakamaau'anga 'o fakata'e'aonga'i 'a e lesisita kapau -

(a) kuo hanga 'e he tokotaha kuo ne fai 'a e kole 'o fakamo'oni'i,

(i) ko e tisaini ngaue'anga ia 'oku 'ikai ko ha tisaini ngaue'aki 'o hange ko ia 'oku fakauhingaa 'i he kupu 2; pe

(ii) ko ha taha 'o e ngaahi fiema'u 'o e kupu 20 'oku 'ikai muimui ia ki ai; pe

(b) ko e tokotaha ia kuo lesisita 'oku 'a'ana 'a e tisaini ngaue'anga 'oku 'ikai ko e tokotaha ia na'a ne fa'u pe ko e tokotaha 'oku hoko fakalao ki ai.

(3) Ko e fakata'e'aonga'i 'o e lesisita 'o ha tisaini ngaue'anga kuo pau ke lau ia 'oku ta'e'aonga mo 'ikai fakalao mei he kamata'anga (null and void ab initio).

(4) Ko e tu'utu'uni aofanganuku 'a e fakamaau'anga kuo pau ke fakaha ia ki he Failesisita 'a ia kuo pau ke ne lekooti pea fai mo hano pulusi ha fakamatala kau ki ai.

KONGA V - NGAahi MAAKA, NGAahi MAAKA FAKALUKUFUA MO E NGAahi HINGOA FEFAKATAU'AKI

26. (1) Ko ha totonu taafataha ki ha maaka kuo pau ke ma'u ia 'aki hono lesisita 'o fakata'u ki he Lao ni.

Ko hono ma'u taafataha 'o ha maaka; ngofua ke lesisita.

- (2) 'E 'ikai ke fakalao ha lesisita 'o ha maaka 'o kapau -
- (a) 'oku 'ikai ke ne lava 'o fakafaikehekehe 'i 'a e ngaahi koloa mo e ngaahi ngaue 'o e kautaha 'e taha mei ha toe ngaahi kautaha kehe;
  - (b) 'oku fepakipaki ia mo e angamaau 'i he feitu'u fakapule'anga pe ko e angama'a;
  - (c) 'e ngali ke taki hala'i ai 'a e kakai pe ko e ngaahi siakale fefakatau'aki, kae tautautefito fekau'aki mo e feitu'u fakasiokalafi ne ngaohi mei ai 'a e ngaahi koloa pe ngaahi ngaue 'oku fai ki ai 'a e lau pe ko hono natula pe 'ulungaanga.
  - (d) 'oku tatau tofu pe mo e, pe ko ha tatau 'o ha, pe 'oku 'i ai ha 'elemeniti; 'o ha sila tukufakaholo, fuka mo ha toe faka'ilonga, ha hingoa 'o ha, pe fakanounou pe ngaahi mata'itohi 'o ha hingoa, pe faka'ilonga fakalao pe maaka 'o ha sila kuo ngaue'aki fakalao 'e ha Pule'anga, kautaha fakavaha'a pule'anga pe ko ha kautaha na'e fokotu'u 'e ha Konivesio fakavaha'apule'anga, tuku kehe ka na'e fakamafai 'i 'e he ma'u mafai lahi 'o e Pule'anga pe kautaha ko ia;
  - (e) 'oku tatau tofu pe, pe 'oku fakapuputu'u 'a hono fai tatau, pe fakahoko ai hano liliu 'o ha maaka pe hingoa fefakatau'aki 'a ia 'oku 'iloa mo'oni 'i Tonga 'o ha ngaahi koloa pe ngaahi ngaue tatau 'oku 'a ha kautaha kehe; pe
  - (f) 'oku tatau tofu pe mo ha maaka 'oku ma'u 'e ha tokotaha pisinisi kehe pea kuo 'osi 'i he Lesisita ia, pe kuo fakahu kimu'a pe 'i ha mu'aki 'aho, fekau'aki mo e ngaahi koloa pe ngaahi ngaue tatau, pe ha ngaahi koloa pe ngaahi ngaue 'oku fekau'aki vaofi, pe 'oku fu'u faitatau mo ha maaka ke ngali hoko ai ha taki hala'i pe hoko ai ha puputu'u.

Tohi kole ke
lesisita.

27. (1) Ko e tohi kole ko ia ke lesisita ha maaka kuo pau ke fakahu ia ki he Failesisita pea kuo pau ke kau ai ha kole, tatau 'o e maaka mo ha tohi hokohoko 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi ngaue 'a ia 'oku kole ai hono lesisita 'o e maaka, 'o fokotu'utu'u 'i he kalasi pe ngaahi kalasi 'o fakatatau ki he Fakakalalasi Fakavaha'a Pule'anga (International Classification). Kuo pau ke 'oatu fakataha ia pea mo e totongi 'o e pa'anga kuo 'osi tu'utu'uni ki he ngaahi tohi kole.

(2) 'E ngofua pe ke kau 'i he tohi kole hano fai ha fakaha 'o e mu'aki totonu, 'o hange ko ia 'oku ha 'i he Konivesio 'o Palesi, koe'uhi ko ha tohi kole fakafonua pe fakavahefonua 'a ia na'e fakahu kimu'a 'e he tokotaha kole pe ko e tokotaha kimu'a na'e 'a'ana 'a e totonu fakalao, pea 'i he'ene tu'u ko ia, 'e ngofua ai ki he Failesisita ke ne fiema'u mei he tokotaha kole ke ne 'omai, 'i loto 'i he taimi tukupau, ha tatau 'o e fuofua tohi kole, kuo 'osi fakamo'oni 'i 'oku totonu, 'e he 'ofisi ko ia na'e fakahu ki ai.

(3) Ko e mafai 'o e tohi fakaha ko ia kuo pau ke hange ko ia 'oku ha 'i he Konivesio 'o Palesi.

(4) Kapau 'oku 'ilo 'e he Failesisita kuo 'ikai ke fai ha muimui ki he ngaahi tu'utu'uni ko ia 'i he kupu si'i (3), kuo pau leva ke lau na'e 'ikai fai 'a e tohi fakaha ia.

(5) 'E ngofua pe ki he tokotaha kole ke fakafoki 'a e tohi kole 'i ha taimi pe kimu'a 'i hono foaki.

28. (1) Kuo pau ke hanga 'e he Failesisita 'o sivi'i pe 'oku muimui 'a e tohi kole ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e kupu 27 (1).

Sivi; fakakikihi'i;
lesisita 'o e
maaka.

(2) Kuo pau ke hanga 'e he Failesisita 'o sivi'i mo fakapapau'i pe ko e maaka ko ha maaka ia 'o hange ko e tu'utu'uni 'a e kupu 2 pea 'oku ala lesisita 'o hange ko ia 'oku ha 'i he kupu 26 (2) (a) ki he (f).

(3) 'I ha 'ilo'i 'e he Failesisita kuo fakakakato 'a e ngaahi tu'utu'uni ko ia 'oku lau ki ai 'a e ongo kupu si'i (1) mo e (2), kuo pau ke ne fakahoko leva mei he taimi ko ia, hano tali, pea ke pulusi atu ia 'i he founga kuo tu'utu'uni.

(4) 'E ngofua pe ki ha tokotaha 'oku 'i ai ha'ane kaunga, 'i loto 'i he taimi 'oku tu'utu'uni pea 'i he founga kuo 'osi tu'utu'uni, ke 'ave ha'ane fakatokanga ki he Failesisita 'oku ne fakakikihi'i 'a e lesisita 'o e maaka 'o makatu'unga 'i ha 'ikai fakakakato ha'aha pe lahi ange 'o e ngaahi tu'utu'uni 'a e kupu 2, fekau'aki mo e faka'uhinga'i 'o ha maaka, pe ko e kupu 26 (2).

(5) Kuo pau ke hanga 'e he Failesisita 'o 'ave atu leva ha tatau 'o e fakatokanga ki he tokotaha tohi kole, pea, kuo pau ke hanga leva 'e he tokotaha tohi kole 'i loto he taimi kuo tu'utu'uni pea 'i he founga kuo 'osi tu'utu'uni, 'o 'omai ki he Failesisita ha'ane tali fakafoki 'o e ngaahi 'uhinga 'oku ne fakafalala ai ki he'ene tohi kole. Kapau he 'ikai te ne fai 'eni, kuo pau ke lau leva ia kuo ne li'aki 'a e tohi kole.

(6) 'I ha'ane ma'u ha tali-fakafoki mei he tokotaha kole, kuo pau ke hanga 'e he Failesisita 'o 'ave atu hano tatau 'o'ona ki he tokotaha na'e 'omai 'a 'ene fakatokanga 'oku ne fakakikihi'i pea, hili ha'ane fanongo ki he ongo fa'ahi, kapau 'e loto 'a e taha pe ko 'ena fakatou loto ke na fakamatala, pea hili ha'ane vakai'i 'a e malohi fakalao 'o e ongo tafa'aki, kuo pau ke tu'utu'uni 'a e Failesisita pe 'e lesisita 'a e maaka pe 'ikai.

(7) Hili hano pulusi 'o e tohi kole pea 'i he te'eki ke lesisita 'a e maaka, 'oku ma'u pe 'e he tokotaha kole 'a e ngaahi monu'ia mo e ngaahi totonu tatau 'o hange pe na'a ne mei ma'u 'i hano 'osi lesisita.

Ka, kuo pau ke hoko ia ko ha taukapo fakalao 'i ha faka'ilo 'e fakahoko koe'uhi ko ha me'a na'e fai hili 'a hono pulusi 'o e tohi kole, kapau 'e fakamo'oni'i 'e he faka'iloa na'e 'ikai lava hano lesisita fakalao 'ona 'o e maaka 'i he taimi na'e fai ai ia.

(8) Kapau 'oku fiemalie 'a e Failesisita ia kuo fakakakato 'a e ngaahi tu'utu'uni ko ia 'oku ha 'i he kupu si'i (1), mo e (2), pea -

(a) kuo te'eki ai ke fakakikihi'i 'a e lesisita 'o e maaka 'i loto 'i he taimi kuo tu'utu'uni ke ngata ai; pe.

- (b) na'e fakakikihi'i 'a e lesisita 'o e maaka pea 'i he fakakikihi kuo fai 'a e tu'utu'uni ia 'o malohi 'a e tokotaha kole;

Kuo pau ke lesisita leva 'e he Failesisita 'a e maaka, pulusi 'a 'eni kuo lesisita pea 'oatu ki he tokotaha kole 'a e tohi fakamo'oni lesisita.

Ngaahi totonu foaki 'e he lesisita; loloa; fakafou.

29 (1) Ko hono faka'aonga'i 'o ha maaka kuo lesisita, fekau'aki mo ha ngaahi koloa pe ha ngaahi fai fatongia kuo lesisita ki ai, 'e ha tokotaha kehe mei he tokotaha 'oku 'a'ana 'a e lesisita kuo pau ke ne ma'u 'a e ngofua mei he tokotaha 'oku 'a'ana.

(2) Kuo pau ke ma'u 'e he tokotaha 'oku 'a'ana 'a e maaka kuo lesisita 'a e totonu, 'o tanaki ki ai mo ha ngaahi totonu kehe, fakatonutonu pe ngaahi me'a tene ala fai, ke kamata ha hopo 'i he fakamaau'anga ko e faka'ilo ha taha kuo ne maumu'i 'a e maaka 'i ha'ane faka'aonga'i, ta'e tene loto ki ai, 'a e maaka 'o hange ko ia 'oku ha 'i he kupu si'i (1) pe ko ha'ane fai ha fa'ahinga me'a 'a ia 'oku faitatau mo e maaka kuo lesisita pea mo hono faka'aonga'i fekau'aki mo ha ngaahi koloa mo ha ngaahi fai fatongia 'a ia kuo lesisita ki ai 'a e maaka, 'a ia ko hono ola 'e lava ke taki hala'i ai 'a e kakai.

(3) Kuo pau 'e 'ikai fakakau atu 'i he ngaahi totonu 'oku foaki 'i hono lesisita ha maaka ha ngaahi ngaue fekau'aki mo ha ngaahi koloa 'a ia kuo 'osi tuku atu ki he maketi 'i Tonga 'e he tokotaha 'oku 'a'ana 'a e lesisita pe 'i ha'ane faka'ata.

(4) Ko e lesisita ko ia 'o ha maaka kuo pau ke 'i he loloa ia ko e ta'u 'e hongofulu mei he 'aho ko ia na'e fakahu ai 'a e tohi kole lesisita. 'E lava foki ke toe fakafou 'a e maaka lesisita ki ha toe ngaahi ta'u hokohoko 'e hongofulu kehe, kaekehe pe ke totongi 'e he tokotaha 'oku 'a'ana 'a e lesisita 'a e totongi fakafou kuo tu'utu'uni. Kuo pau ke faka'ata ange ha mahina 'e ono ke tomui ai hono fai 'o e totongi fakafou kae fakahoko 'a e totongi makehe ko ia kuo tu'utu'uni.

Fakata'e'aonga'i; mo hono to'o 'i he 'ikai ngaue'aki.

30. (1) 'E lava pe 'e ha tokotaha 'oku 'i ai ha'ane kaunga ke kole ki he Failesisita ke fakata'e'aonga'i hono lesisita 'o ha maaka.

(2) Kuo pau ke hanga 'e he Failesisita 'o fakata'e'aonga'i 'a e lesisita kapau 'e fakamo'oni'i 'e he tokotaha 'oku kole ke fakata'e'aonga'i 'oku,

- (a) 'ikai fakakakato ha taha 'o e ngaahi fiema'u 'o ha maaka 'a ia 'oku tu'utu'uni 'e he kupu 2; pe

- (b) 'ikai kakato ha taha 'o e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu 26(2).

(3) Kuo pau ke lau 'a e fakata'e'aonga'i 'o ha lesisita 'o ha maaka mei he 'aho ko ia na'e lesisita ai, pea kuo pau ke lekooti leva ia pea kuo pau ke fai mo hano fakamatala'i 'o pulusi 'i he vave taha 'e ala lava.

(4) 'E lava pe 'e ha tokotaha 'oku 'i ai ha'ane kaunga 'o kole ki he Failesisita ke to'o ha maaka mei he Lesisita, koc'uhi ko e taha 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi fai fatongia ko ia kuo lesisita ki ai, 'o makatu'unga 'i he a'u ia ki he mahina 'e taha kimu'a hono fakahu atu 'a e kole, ko e maaka ia, hili hono lesisita, na'e 'ikai faka'aonga'i ia 'e he tokotaha lesisita pe ko ha tokotaha ma'u laiseni ki ai lolotonga ha taimi hokohoko ko e ta'u 'e tolu pe lahi ange;

Ka, kuo pau 'e 'ikai ke to'o ha maaka kapau 'oku fakaha na'e 'i ai ha ngaahi me'a makehe na'e hoko 'o 'ikai lava faka'aonga'i ai 'a e maaka pea na'e 'ikai ke 'i ai ha loto ke ta'e faka'aonga'i pe li'aki 'a e ngaahi koloa mo e ngaahi fai fatongia ko ia.

31. (1) Fakatautu ki he ongo kupu si'i (2) mo e (3), kuo pau ke faka'aonga'i tatau pe 'a e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e ngaahi maaka 'i he ngaahi kupu 26 ki he 30 ki he ngaahi maaka fakalukufua.

Maaka
Fakalukufua.

(2) Kuo pau ke fakamahino 'i ha tohi kole ke lesisita ha maaka fakalukufua ko e maaka ko ia ko e maaka fakalukufua pea kuo pau ke 'oatu fakataha ia mo ha tatau 'o e ngaahi tu'utu'uni 'e pule'i 'aki hono faka'aonga'i 'a e maaka fakalukufua ko ia.

(3) Kuo pau ke fakaha 'e ha tokotaha 'oku 'a'ana ha maaka fakalukufua kuo lesisita ki he Failesisita ha ngaahi lihu kuo fai fekau'aki mo e ngaahi tu'utu'uni 'oku ha 'i he Kupu si'i (2).

(4) 'O tanaki atu ki he ngaahi makatu'unga 'oku ha 'i he kupu 30 (2), kuo pau ke hanga 'e he Failesisita 'o fakata'e'aonga'i 'a e lesisita 'o ha maaka fakalukufua kapau 'oku fakamo'oni 'e he tokotaha ko ia 'oku ne kole ke fakata'e'aonga'i ko e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e lesisita pe 'oku ne faka'aonga'i 'a e maaka, pe 'oku ne faka'aonga'i pe tukuange ke faka'aonga'i 'o maumau ai 'a e ngaahi tu'utu'uni 'oku ha 'i he kupu si'i (2) pe ko ha'ane faka'aonga'i pe tukuange ke faka'aonga'i 'i ha founga 'e ala taki hala'i ai 'a e ngaahi siakale fefakatau'aki pe ko e kakai, felave'i mo e feitu'u na'e ngaahi mei ai pe ko ha toe ngaahi 'ulungaanga tatau 'o e ngaahi koloa pe ngaahi fai fatongia 'oku lau ki ai.

32. (1) 'I ha alepau laiseni fekau'aki mo e lesisita 'o ha maaka, pe ko ha tohi kole ke fai pehe, kuo pau ke fai ia ke mapule'i lelei ai 'e he tokotaha 'oku ne 'oatu 'a e laiseni ia 'a e lelei ko ia 'o e ngaahi koloa pe ngaahi fai fatongia 'a e tokotaha ma'u laiseni 'a ia 'oku faka'aonga'i ki ai 'a e maaka. Kapau 'oku 'ikai tu'utu'uni 'e he alepau laiseni ia 'a e mapule'i hono lelei pe kapau 'oku 'ikai lava lelei 'a hono fakahoko 'o e mapule'i ke lelei, kuo pau 'e 'ikai fakalao 'a e alepau laiseni ia ko ia pea 'e 'ikai lava leva ke faka'aonga'i 'a e totongi taafataha ko ia 'oku ha 'i he kupu 29 (1) mo e (2).

Laiseni ngaahi
maaka mo e
ngaahi maaka
fakalukufua.

(2) Ko e lesisita ko ia 'o ha maaka fakalukufua, pe ko ha tohi kole pehe, 'e 'ikai lava ke hoko ia ko ha me'a ke fai ha alepau ki ai.

33. (1) 'E 'ikai lava ke faka'aonga'i ha hingoa pe ha fa'ahinga ui ko ha hingoa fefakatau'aki kapau ko hono natula 'ona pe 'oku hoko hono faka'aonga'i 'o fepakipaki mo e angamaau 'i he feitu'u fakapule'anga pea mo e angama'a pea kapau, tautautefito, 'e lava 'o hoko ai hano taki hala'i 'a e ngaahi siakale fefakatau'aki pea mo e kakai 'i he natula 'o e kautaha 'e 'ilo 'aki 'a e hingoa ko ia.

Ngaahi Hingoa
Fefakatau'aki.

(2) Ka neongo ha ngaahi Lao pe ngaahi tu'utu'uni 'oku tu'utu'uni ai ki ha fatongia ke lesisita ha ngaahi hingoa fefakatau'aki kuo pau pe ke kei malu'i neongo na'e hoko kimu'a pe na'e 'ikai lesisita 'a e ngaahi hingoa ko ia mei hano faka'aonga'i ta'e fakalao 'e ha fa'ahi hono tolu.

(3) Fakatautautefito, ki hano faka'aonga'i kirmui 'e ha fa'ahi hono tolu 'a e hingoa fefakatau'aki, ko ha hingoa fefakatau'aki pe ko ha maaka pe ko ha maaka fakalukufua, pe ko hano faka'aonga'i 'o ha hingoa fefakatau'aki pe maaka 'oku meime'i tatau, 'e ngali taki hala'i ai 'a e kakai kuo pau ke lau ia 'oku ta'e fakalao.

KONGA VI - NGAahi 'ULUNGAANGA FE'AUHI 'IKAI MA'A

Ngaahi
'ulungaanga
fe'auhi 'ikai
ma'a

34. (1) Ka 'i ai ha 'ulungaanga fe'auhi 'oku ne fakafe'atungia'i 'a e ngaue faitotonu 'i he ngaahi ngaue'anga pe ko e ngaahi me'a fakakomesiale kuo pau 'e ta'e fakalao ia.

(2) Fakatautautefito ki heni, kuo pau 'e lau 'a e ngaahi ngaue ni ia kuo fakahoko ai ha fe'auhi kuo 'ikai ma'a,

(a) ko e ngaahi angafai kotoa pe 'oku 'i ha fa'ahinga natula ke tupu ai ha puputu'u 'i ha founa pe ki he kautaha, ngaahi koloa, pe ko e ngaahi me'a fakangaue'anga pe fakakomesiale 'a ha taha 'oku fe'auhi mo ia;

(b) ko e ngaahi tukuaki'i ta'e mo'oni 'oku fai lolotonga 'a e fefakatau'aki 'i ha fa'ahinga natula 'oku fakakovi'i ai 'a e kautaha, ngaahi koloa pe ko e ngaahi me'a fakangaue'anga pe fakakomesiale 'a ha taha 'oku fe'auhi mo ia;

(c) ko e ngaahi to'onga pe tukuaki'i 'a ia 'oku fai lolotonga 'a e fefakatau'aki 'o ngali ai ke taki hala'i 'a e kakai 'i he natula, founa ngaue 'i hono ngaohi 'o e koloa, ngaahi 'ulungaanga, ko 'ene fe'unga ki hono ngaahi taumu'a, pe ko e lahi 'o e ngaahi koloa.

KONGA VII - NGAahi TU'UTU'UNI FAKALUKUFUA

Fakafotonga

35. Kapau ko e nofo'anga maheni 'o e tokotaha kole pe ko e feitu'u 'oku 'ulu ki ai 'ene pisinisi 'oku 'ikai 'i Tonga ia, kuo pau leva ke 'i ai hano fakafotonga.

Liliu tokotaha
'a'ana; aieapau
laiseni.

36. (1) Ka 'i ai ha liliu 'i he toko taha 'oku 'a'ana ha peteni, motolo 'aonga, tisaini ngaue'anga, maaka pe maaka fakalukufua, kuo pau ke fai ia 'i he tohi pea kuo pau, 'i ha kole ki he Failesisita 'e ha fa'ahi 'oku 'i ai ha'ane kaunga ki ai, ke lekooti ia pea, tuku kehe 'i he tohi kole, pulusi ia 'e he Failesisita. Ko ha liliu pehe ni kuo pau 'e 'ikai ke 'i ai hano malohi fakalao 'ona ki ha fa'ahi hono tolu kae'oua kuo lekooti.

(2) Ka 'i ai ha liliu 'i he tokotaha 'oku 'a'ana ha maaka fakalukufua, kuo pau ke tomu'a tali ia 'e he Minisita.

(3) Ka 'i ai ha liliu 'i he tokotaha 'oku 'a'ana ha hingoa fefakatau'aki, kuo pau ke fai ia 'i hano tuku anu fakataha mo e kautaha pe ko e konga 'o ia 'a ia, 'oku 'ilo'i 'aki 'a e hingoa pea kuo pau ke fai ia 'i he tohi.

(4) Ka 'i ai ha liliu 'i he tokotaha 'oku 'a'ana ha maaka pe 'i ha tokotaha 'oku 'a'ana ha maaka fakalukufua kuo pau, 'e hoko ia, 'o 'ikai 'aonga kapau 'e ngali ke fakahala'i pe fakapupu'u, tautautefito ki he natula, ngaohi 'anga, founa ngaohi, ngaahi 'ulungaanga, pe ko e fe'unga ki hono ngaahi taumu'a, 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi faifatongia 'oku kau ki he maaka pe maaka fakalukufua 'oku fakahangahanga ke ngaue'aki pe 'oku lolotonga ngaue'aki.

(5) Ka 'i ai ha aleapau laiseni fekau'aki mo ha peteni, tohi fakamo'oni motolo 'aonga, tisaini ngaue'aki kuo 'osi lesisita pe ko ha maaka kuo lesisita, pe ko ha tohi kole ki ai, kuo pau ke 'oatu ia ki he Failesisita 'a ia te ne tauhi ke fakapulipuli 'a e ngaahi me'a 'oku ha ai kae lekooti ia pea mo pulusi kuo 'osi lekooti ha aleapau laiseni pehe. Kuo pau ke lau 'oku ta'e'aonga ha fa'ahinga aleapau laiseni pehe kae 'oua kuo 'oatu ki he Failesisita.

(6) 'I ha fakakaukau 'a e Failesisita, hili ha feongoongoi mo e Minisita, kuo 'i ai ha kupu 'i ha aleapau laiseni pe kaunga ki he aleapau laiseni ko ia kuo hoko ai ha ngaahi fakangatangata 'oku 'ikai totonu ki he tokotaha ma'u laiseni 'o iku ai 'a e aleapau ia, 'i hono to'o fakakatoa, 'o fakatupu maumau ki he lelei faka'ekonomika 'o Tonga, kuo pau ke hanga 'e he Failesisita 'o fakaha leva ki he ongo fa'ahi 'i he aleapau pea fakaafe'i kinaua ke fakalelei'i 'a e aleapau koe'uhi ke 'oua 'e ha ai 'a e ngaahi fakangatangata ko ia, kapau he'ikai ke na fai 'eni, kuo pau ke ne tu'umu'uni leva ke ta'e fakalao 'a e kupu mei he 'aho ko ia 'oku ne fakaha ai.

(7) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni, "ko e ngaahi fakangatangata 'oku 'ikai totonu" ko e ngaahi fakangatangata ia 'oku ne ha'iha'i 'a e tokotaha ma'u laiseni, 'i he mala'e ngaue'anga pe fakakomesiale, ko e ngaahi fakangatangata 'oku 'ikai ma'u mei he ngaahi totonu 'oku 'oange 'i hano foaki 'o ha peteni pe tohi fakamo'oni motolo 'aonga pe ko e tisaini ngaue'anga kuo lesisita pe ko ha maaka pe ngaahi fakangatangata 'oku 'ikai fiema'u ki hono malu'i 'o e ngaahi totonu ko ia.

(8) 'I hono sivi'i ko ia 'o e ngaahi aleapau laiseni 'a ia 'oku ha 'i he kupu si'i (6) fekau'aki mo e ngaahi peteni pea mo e ngaahi tohi fakamo'oni motolo 'aonga, kuo pau ke fakakaukau'i 'e he Failesisita, tautautefito, ki ha ngaahi kupu 'oku ha 'i he aleapau 'e hoko ai hano,

(a) fakahu mai mei tu'apule'anga ha tekinolosia lolotonga ia 'oku 'i ai 'a e tekinolosia 'oku meimei tatau 'aupito pe matu'aki tatau 'e ala ma'u 'i ha founga 'oku tatau pe toe lelei ange kae'oua 'e to e fakahu mai 'a e tekinolosia ia mei tu'apule'anga.

(b) fakakouna'i 'a e tokotaha ma'u laiseni ke ne fai ha totongi 'o ha fa'ahinga me'a 'oku 'ikai hohoa fe'unga mo e mahu'inga 'o e tekinolosia 'oku fai ki ai 'a e aleapau;

(c) fakakouna'i 'a e tokotaha ma'u laiseni ke ne ma'u laiseni ke ne ma'u ha ngaahi naunau mei he tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni pe mei ha feitu'u kuo tuhu'i pau ki ai pe tali 'e he tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni tuku kehe kapau 'oku matu'aki ta'e malava, 'i he ngaahi founga kotoa 'oku ala feinga'i, ke fakapapai 'oku lelei 'a e ngaahi koloa 'oku ngaahi pea ko e ngaahi naunau ko ia 'oku tuku mai 'i ha totongi 'oku fakafiemalie;

(d) fakangatangata 'a e tau'atina 'a e tokotaha ma'u laiseni mei ha'ane ma'u mai ha ngaahi naunau mei ha fa'ahinga feitu'u, tukukehe kapau 'oku matu'aki ta'e malava, 'i he ngaahi founga kotoa 'oku ala feinga'i, ke fakapapai 'oku lelei 'a e ngaahi koloa 'oku ngaahi;

- (e) fakangatangata 'a e tau'ataina 'a e tokotaha ma'u laiseni mei hono ngaue'aki ha ngaahi naunau 'a ia 'oku 'ikai ke 'omai 'e he tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni pe mei he feitu'u 'oku tuhu'i pau pe tali 'e he tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni, tukukehe kapau 'oku matu'aki ta'e malava, 'i he ngaahi founga kotoa 'oku ala feinga'i, ke fakapapau'i 'a e lelei 'o e ngaahi koloa 'oku ngaohi;
- (f) fakakouna'i 'a e tokotaha ma'u laiseni ke fakatau atu taafataha pe ko hono lahi 'o e ngaahi koloa kuo ne ngaohi ki ha fa'ahinga kuo tuhu'i pau ange 'e he tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni;
- (g) fakakouna'i 'a e tokotaha ma'u laiseni ke faka'ata ange ki he tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni, ta'e 'i ai ha totongi fe'unga, ha fa'ahinga fakalaka na'e fai 'e he toko taha ma'u laiseni fekau'aki mo e tekinolosia na'e fai ki ai 'a e aleapau;
- (h) ta'ota'ofi 'a e lahi 'o e ngaahi koloa 'oku ngaohi 'c he tokotaha ma'u laiseni;
- (i) fakangatangata 'a e tau'ataina 'a e tokotaha ma'u laiseni ki hono hu atu ki tu'apule'anga pe ko hano tukuange ki ha ni'ihiki he hu atu ki tu'apule'anga 'a e ngaahi koloa kuo ne ngaohi, tukukehe kapau ko e ngaahi fakangatangata ko ia 'e lava ke fakatonuhia'i kapau 'oku ma'u 'e he tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni, 'i ha fonua 'a ia 'e ngofua ai ha fakangatangata pehe, ha peteni 'a ia 'e mau'au'i 'i ha fakahu ange 'o e ngaahi koloa ko ia ki he fonua ko ia, kapau 'oku 'i ai ha ngafa fakaaleapau 'o e tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni ke 'oua 'e toe fakangofua ha ni'ihiki kehe ke fakahu atu 'a e koloa ko ia ki he fonua ko ia pe kapau kuo 'osi hanga 'e he tokotaha ia 'oku ne 'oange 'a e laiseni 'o 'oatu ki he maketi 'i he fonua ko ia 'a e ngaahi koloa tatau;
- (j) fakakouna'i 'a e toko taha ma'u laiseni ke fakangaue'i ha fa'ahinga 'oku tuhu'i pau ange 'e he tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni ka 'oku 'ikai fiema'u ki hono tuku mai ko ia 'a e tekinolosia 'oku fai ki ai 'a e aleapau;
- (k) fokonu'u ha ngaahi fakangatangata 'i he fekumi mo hono fakalakalaka 'o e tekinolosia 'oku ngaue'aki 'e he tokotaha ma'u laiseni;
- (l) fakangatangata 'a e tau'ataina 'a e toko taha ma'u laiseni mei hono ngaue'aki ha toe tekinolosia kehe mei he tekinolosia ko ia 'oku fai ki ai 'a e aleapau;
- (m) fakakau'i mai 'i he aleapau ha tekinolosia 'oku 'ikai fiema'u ki hono maa'usia 'a e taumu'a 'o e aleapau pea mo fakakouna'i 'a e tokotaha ma'u laiseni ke fai hano totongi 'o e tekinolosia ko ia;

- (n) fokotu'u pau 'a e ngaahi totongi ke fakatau atu pe toe fakatau atu ai 'a e ngaahi koloa kuo ngaahi 'e he tokotaha ma'u laiseni;
- (o) faka'ata'ata 'a e tokotaha 'oku ne 'oange 'a e laiseni mei ha fa'ahinga mo'ua 'e hoko tupu mei ha fa'ahinga vaivai ne tuku'au mai mo e tekinolosia ko ia 'oku fai ki ai 'a e aleapau pe ko hano fakangatangata ta'e fakapotopoto 'a e mo'ua ko ia;
- (p) fakangatangata 'a e tau'atina 'a e tokotaha ma'u laiseni ke ngaue'aki, hili 'a e 'osi 'a hono ngaahi ngafa 'i he aleapau, 'a e tekinolosia na'e ma'u ko e ola 'o e aleapau, tukukehe kapau ko ha totonu ia 'i ha peteni 'a e toko taha 'oku ne 'oange 'a e laiseni;
- (q) fokotu'u 'a e loloa 'o e aleapau ki ha taimi 'oku loloa ta'e fakapotopoto 'o fakatatau ki he mahuinga faka'ekonomika 'o e aleapau, ka ko ha fa'ahinga taimi 'a ia 'e 'ikai laka hake he loloa 'o e peteni 'a ia 'oku fai ki ai 'a e aleapau kuo pau 'e 'ikai lau ia 'oku loloa ta'e fakapotopoto.

37. (1) 'E fakanofa 'e he 'Ene 'Afio 'i he Fakataha Tokoni mei he taimi ki he taimi ha tokotaha ke hoko ko e Faillesisita 'o e Ngaahi Koloa 'a e Ngaahi Ngaue'anga, pea mo fa'u ha ngaahi tu'utu'uni, 'o fakatatau ki he Lao ni, 'o fokotu'u 'a e ngaahi fatongia mo e ngaahi mafai 'o e Faillesisita. Faillesisita.

(2) Ko e Faillesisita 'e fakanofa te ne ala ma'u 'a e tu'unga ko ia fakataha mo ha toe tu'unga kehe 'a ia 'e pehe 'e he 'Ene 'Afio 'i he Fakataha Tokoni 'oku 'ikai ke na fepakipaki.

38. (1) Kuo pau ke fakahoko 'e he Faillesisita 'a hono, Ngaahi Ngafa
'o e Faillesisita.

- (a) foaki 'a e ngaahi peteni mo e ngaahi tohi fakamo'oni mälölö 'aonga;
- (b) lesisita 'a e ngaahi tisaini ngaue'anga, ngaahi maaka pea mo e ngaahi maaka fakalukufua; pea
- (c) fai 'o ha ngaahi fatongia kehe mo hono fakahoko 'a e ngaahi mafai ko ia 'oku foaki ange 'e he Lao ni pe ko e ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i ai.

(2) Ko e ngaahi tu'utu'uni 'a e Faillesisita kuo pau ke fakamo'oni hingoa pea sila'i 'e he Faillesisita pe ko ha 'ofisa kuo ne 'osi fakamafai'i.

(3) Kuo pau ke tu'utu'uni 'e he Minisita 'a e fokotu'utu'u fakangaue pea mo e ngaahi fokotu'utu'u fakapa'anga mo faka'esitimetri 'a e 'ofisi 'o e Faillesisita

39. (1) Kuo pau ke tauhi 'e he Faillesisita ha ngaahi lesisita kehekehe ki he ngaahi peteni, ngaahi tohi fakamo'oni motolo 'aonga, ngaahi tisaini ngaue'anga pea mo e ngaahi maaka. Ko e ngaahi maaka fakalukufua kuo pau ke lesisita ia 'i ha konga makehe 'o e lesisita 'o e ngaahi maaka. Ngaahi Lesisita,
Kaseta.

(2) 'E ngofua pe ke vakai ha taha ki he ngaahi lesisita pea hiki mei ai 'e ha taha ha ngaahi me'a 'i hano fai 'a e totongi kuo tu'utu'uni.

(3) Kuo pau ke pulusi 'e he Faileisita 'i he Kasete 'a e ngaahi me'a kotoa pe kuo tu'utu'uni 'e he Lao ni ke pulusi.

(4) Kuo pau ke tauhi 'e he Faileisita ha ngaahi tatau, 'i hono fakatonutonu fakamuimui taha, 'o e Konivesio 'o Palesi, Aleapau 'o Nice pea mo ha toe aleapau fakavaha'apule'anga 'oku fai ha lau ki ai 'i he Lao ni pe 'i ha Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i ai koe'uhi ke lava ke vakai 'i 'e he kakai pea ke 'ikai totongi.

Fakatonutonu
'o e ngaahi
fehalaaki,
fakaloloa 'o e
taimi.

40. (1) 'E ngofua ki he Faileisita, 'o fakatatau ki ha ngaahi kupu 'oku ha 'i he ngaahi tu'utu'uni, ke ne fakatonutonu ha fehalaaki 'i he liliu lea pe ko hono hiki pe ko e fehalaaki fakakalake 'i ha tohi kole pe ko ha fa'ahinga tohi kuo fakahu ange ki he Faileisita pe ko ha fa'ahinga me'a kuo hiki 'i ha lesisita koe'uhi ko e Lao ni pe ko e Ngaahi Tu'utu'uni.

(2) Kapau 'oku fiemalie 'a e Faileisita 'oku fakatonuhia 'i 'e he ngaahi me'a na'e hoko, 'e ngofua 'i ha'ane ma'u ha tohi 'o kole ange, ke ne fakaloloa 'a e taimi ke fai ai ha me'a pe fakahoko ha fa'ahinga ngaue 'i he Lao ni pea mo e ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i ai 'i ha'ane fanongonongo ki he ngaahi fa'ahi 'oku kau ki ai pea ke fai foki ia 'i he ngaahi tu'unga te ne' fekau. 'E ngofua pe ke foaki 'a e fakaloloa neongo kuo 'osi 'a e taimi ia ki hono fai 'a e me'a ko ia pe ko hono fakahoko 'a e ngaue.

Faka'aonga'
mafai makehe.

41. Kuo pau ke 'oange 'e he Faileisita ki ha fa'ahi pe 'i ha fakatonutonu ange kiate ia ha faingamalie ke fai ha fanongo ki ai kimu'a hano fakahoko ange, koe'uhi ko ha mafai kuo 'oange ki he Faileisita 'i he Lao ni pe ko e ngaahi tu'utu'uni, ha me'a 'e kaunga kovi ki he fa'ahi ko ia.

Mafai
fakamaau'anga;
tangi 'i he
tu'utu'uni 'a e
Faileisita.

42. (1) Kuo pau ke 'i ai 'a e mafai 'o e fakamaau'anga 'i he ngaahi 'eke fakatonutonu fekau'aki mo hono fakahoko 'o e Lao ni pea mo hono ngaahi tu'utu'uni pea 'i he ngaahi me'a foki 'oku fekau 'e he lao ni ke tuku atu ki he fakamaau'anga.

(2) Ko ha tu'utu'uni pe 'e fakahoko 'e he Faileisita koe'uhi ko e Lao ni, tautautefito, ki hono foaki 'o ha peteni pe ko ha tohi fakamo'oni motolo 'aonga pe ko ha lesisita 'o ha tisaini ngaue'anga pe ko ha maaka pe maaka fakalukufua, pe ko hano ta'e tali 'o ha tohi kole ke foaki ange ia pe ko hono lesisita, 'e ngofua pe ke fai ha tangi ki he fakamaau'anga 'e ha fa'ahi 'oku kaunga ki ai pea ko e tangi ko ia kuo pau ke fakahu atu ia 'i loto 'i he mahina 'e ua mei he 'aho na'e fai ai 'a e tu'utu'uni.

Maumau'i,
ngaahi ngaue
ta'efakalao,
ngaahi hia.

43. (1) 'O fakatatau ki he ngaahi kupu 13(4) mo e (5), 15, 24(3) mo e 29(3) ko ha maumau'i kuo pau ke kau ai hano fai, 'i Tonga, 'e ha taha 'oku 'ikai ko e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e totonu 'oku malu'i, ta'e fakangofua 'e he tokotaha 'oku 'a'ana, ha fa'ahinga angafai 'a ia 'oku ha 'i he ngaahi Kupu 13, 24 pea mo e 29.

(2) 'I ha kole 'a e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e totonu 'oku malu'i, pe 'e ha tokotaha ma'u laiseni kapau kuo ne 'osi kole ki he tokotaha 'oku 'a'ana ke fai ha hopo koe'uhi ko ha fakatonutonu makehe pea ta'e loto 'a e tokotaha ia 'oku 'a'ana ki ai pe ko e 'ikai ke ne fie fai, 'e ngofua ki he fakamaau'anga ke foaki ha tu'utu'uni ta'ofi (injunction) ke ta'ofi 'a e maumau'i, pe maumau 'oku 'amanaki ke hoko, pe ko ha ngaue ta'e fakalao hange ko ia 'oku ha

'i he ngaahi kupu 33(2) mo e (3) pea mo e 34, mo tu'utu'uni ha totongi 'o e ngaahi maumau pea foaki mo ha ngaahi fakalelei kehe 'oku fakangofua 'i he lao fakalukufua.

(3) 'I ha kole 'e ha ma'u mafai lahi pe ha tokotaha 'i ai ha'ane kaunga, ha kautaha pe ngaahi kautaha fakatahataha, 'e ngofua ki he fakamaau'anga ke fai 'a e tu'utu'uni tatau mo ia 'oku fai 'i ha fe'auhi 'oku 'ikai ma'a 'a ia 'oku lau ki ai 'a e Kupu 34.

(4) Ka 'i ai ha tokotaha 'oku fai ha me'a 'oku hoko ai ha maumau 'o hange ko ia 'oku fakamatala'i 'i he kupu si'i (1) pe ko ha ngaue ta'e fakalao 'o hange ko ia 'oku fakamatala'i 'i he ngaahi Kupu 33 (2) mo e (3), pea mo e kupu 34, 'oku ne fai 'e ia 'a e hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki he tautea pa'anga ko e \$5,000 pe ko e tautea ngaue popula ki he ta'u 'e 5 pe ko e ongo tautea fakatou'osi.

44. (1) 'E ngofua ki he Minisita 'i he loto ki ai 'a e Kapineti ke ne fa'u ha ngaahi tu'utu'uni koe'uhi ke toe fakahoko lelei ange ai 'a e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni. Ngaahi
Tu'utu'uni.

(2) Ko e Ngaahi Tu'utu'uni 'oku fa'u 'i he Kupu si'i (1) 'e ngofua ke ne tu'utu'uni tautautefito ki he,

- (a) ngaahi totongi ki he ngaahi tohi kole ke foaki 'a e ngaahi peteni, ngaahi tohi fakamo'oni motolo 'aonga pea mo e lesisita 'o e ngaahi tisaini ngaue'anga, ngaahi maaka mo e ngaahi maaka fakalukufua;
- (b) ngaahi totongi ki he ngaahi tatau 'o e ngaahi peteni ma'a e kakai;
- (c) ha toe ngaahi totongi kehe 'oku tu'utu'uni 'e he Lao ni;
- (d) toe totongi makehe 'oku pau ke fai koe'uhi ko e totongi tomui 'o e totongi tauhi pe ngaahi totongi fakafou;
- (e) ngaahi tu'unga 'e ala ma'u ai 'e ha taha ha ngaahi me'a mei he ngaahi lesisita 'o hange ko ia 'oku ha 'i he Kupu 39(2); pea mo ha
- (f) toe ngaahi me'a kehe 'oku fiema'u ke fakamahino'i 'e he Lao ni.

45. 'E ngofua ki he Failesisita ke ne tuku atu ha ngaahi fakahinohino fakangaue fekau'aki mo e ngaahi founga ngaue 'i he Lao ni pea mo hono ngaahi tu'utu'uni pea pehe foki ki he ngaahi fatongia kehe 'o hono 'ofisi. Fakahinohino
fakangaue.

46. (1) 'Oku tamate'i heni 'a e Lao ki hono Lesisita 'o e ngaahi Faka'ilonga 'o e ngaahi koloa ke Fakatau (Trade Marks) 'o e Pule'anga Fakataha 'o Pilitania. Tamate'i Vaho
120, Ngaahi
kupu fakahaafi
mo fakataimi.

(2) Ko ha taha 'oku ne ma'u, 'i he 'aho 'oku fakahoko ai 'a e Lao ni, ha maaka fefakatau'aki na'e lesisita 'i he Lao ki hono Lesisita 'o e Ngaahi Faka'ilonga 'o e ngaahi Koloa ke Fakatau (Trade Marks) 'o e Pule'anga Fakataha 'o Pilitania (Vahe 120) pe kuo ne 'osi fakahu ha tohi kole ke lesisita ha maaka fefakatau'aki fakataha ki he ngaahi Lao 'o e Pule'anga Fakataha 'o Pilitania; 'e ngofua 'i loto 'i he mahina 'e 12 me'i hono ngaue'aki 'a e Lao ni ke ne fakahu ha tohi kole ki hono lesisita ha maaka fefakatau'aki 'i he Lao ni. Kuo pau ke fokotu'u ki he tohi kole ko ia 'a e 'aho fakahu pe ko e mu'aki 'aho na'e fokotu'u ki he tohi kole pe ko e lesisita 'i he Pule'anga Fakataha 'o Pilitania.

Na'e fakahoko 'i he Fale A'ea 'i hono 'aho 9 ni 'o Novema, 1994.

BY AUTHORITY:

S. T. TAUMOEPEAU, Government Printer

1995.